242

1852
-64

y-5 vr13

2010

1
Ч-64
կ

Մ. Տ. ԿԻԿԵՐՈՆԵՑՒ

ԳԵՂԻՈՍ

ԿԱՄ

ՎԱՍՆ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵՆ

ԱՌ

Տ. ՊՈՄՊՈՆԻՈՍ ԱՏՏԻԿՈՍ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ

Հ. ԵՓՐԵՄ ՀԱԳՐՀԱՆԵՆ

Ի ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

Ի ՎԻԵՆՆԱ

Ի ՎԱՆՍ ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

1852 ՌՅԷ.

220

9316

Ի ԲԱՐԵՆՉԱՆ ԱՌՈՒՐ

ՈՒՐԱԽՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՆԳԻՍԻ ՀԱՐՍԱՆԵԱՑ

ԳԱՂԱՏՈՀՄ ԵՒ ԱՂՆՈՒԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐԻԿ ՊԷՅԼ

ԱԼԼԱՀՎԷՐՏԵԱՆ

ի նշանակ

ԽՆԴԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԾԱՑԻ

ՈՒԽՏ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ի Վիէննա

282

ՀԱՍ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
ՀՍՍՀ-ССРА.
Ամ. Ա. Մասիսյանի
անվան

Զհոյակապ քաղաքին զՀիւ-
պատն քաջանուն, յայտա-
րար իմոյ ցնծալից ուրախու-
թեան քեզ, քաջդ, յղեմ։
Զքեզմեռանդն իմ զեղձս փո-
խանակ ընդ իմ սա քեզ
բարբառեցի։ — Կացցէ ան-
թարշամ յամայր ամն պատկն
բոլորաձեւ՝ զոր այսաւր քո
գագաթն ընդունի։ Ցանձա-
խեսցին փառք Արամայ՝ ի յա-
ճախել քոց ծննդոց, զոր եւ
մեղիցէ Ուխտս, Լինել քեզ
ի հաղարս եւ ի բիւրս։

ՀԱՅ. ՀԱՆՐԱՊԵՏ ՄՐՑԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
ՀԱՅԿ-ՍՍՌ Ա.
Ակադ. Մ. Մաշտոցի անվան
Ձեռագրերի ինստիտուտ
167
41

ՑԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

1. Զայնմ պատմուճանէ ասէ, զոր Հռոմայեցւոց պատանիքն զգենուին, յորժամ յԷֆեսոդ ամ հասակի հասանէին. քանզի մինչեւ ցայն տիս որդիք ազատացն զեզբաժիրանին կրէին։

2. Սոկրատէս է այրն, զորմէ այսպէս ասէր հրաման պատասխանուոյ Ապողոնեայ.

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ'Εὐριπίδης
Ἀνδρῶν δ' ἅπαντων Σωκράτης σοφώτατος.

Իմաստուն Սոփոկղէս, առաւել քան մաստուն Եւրիպիդէս,
Քան զամենայն մարդիկ Սոկրատէս իմաստնագոյն։

3. Աշակերտք Սաղիկեան վարդապետութեանն բովանդակութիւն համարէն բարութեանց զառաքինութիւնն դնէին. նմին իրի եւ ասէին իսկ եթէ որ զառաքինութեամն դայցէ, ցանգ բարեշէն երջանիկ լինիցի, թէպէտ եւ յերկրաւոր բարութեանց թափուր իցէ։

4. Հռոմայեցւոց օրէնք զնոր ամեանցս հրամայէին կացուցանել ըդեղս. այլ Սկիպիոն Լ. ամաց զայն իշխանութիւն առ։

5. Զկարքեդոնացւոց քաղաքն յԱֆրիկեցւոց աշխարհին, եւ զԿումանտիա ի Սպանիացւոց աշխարհին։

6. Քանզի առանց ինչ խոթութեան ի միում դիշերի ի կենաց պակասէր ամաց ԾԶ.ից։

7. Պիւթագորաս եւ Նորին աշակերտք զատորին կողմանս Իտալացւոց աշխարհին՝ որ մեծ Յունաց աշխարհ կոչէր, ուր այժմ Ղէպողոնեցւոց աշխարհն կայ, հրահանդէին։

8. ԶՍոդիկեանցն կամ յայտ առնել, որք ասէին թէ իմաստունք միայն կարեն լինել առաքինիք։

9. Եմփեդոկղէս ագրիգենդացի է՝ Պիւթագորայ աշակերտ, զորմէ պատմէ Որատիոս այսպիսի ինչ, եթէ ցանկացեալ Նորա ի համար դիցն խառնել, քարավէժ զանձն ի վիհ Եթնայ բորբոքելոյ արար։ Քանզի այնպիսի ինչ կարծիք էին առամին, եթէ՝ որ յանկարծակի չիք յաչաց լինիցի, ի բազմերան կեանս Ողիմպեայ ընդ դիսն վայելիցէ։ Որպ. վասն արտ. պտ.։

10. Որեստէս ուստր Ագամեմնոնեայ վասն քինախնդիր հօրն մահուան լինելոյ՝ զեւր մայրն սպանանէր, եւ դէմ եդեալ տարագէմ ի Քերսոնեսոս Տաւրիացւոց գնայր։ Անդ մինչդեռ կամէրն զԱնահատական պատկերն գոռնալ, անկանէր ի բուռն, եւ ի մահ ի թագաւորէն դատապարտէր։ Այլ Պիղադէս Նորին կարեւոր բարեկամ, վասն զնա ի մահուանէն թափելոյ, մատուցեալ ասէր ցթագաւորն՝ որում չէր ծանօթ Որեստէս, թէ ինքն Որեստն իցէ, զի փոխանակ Նորա մեռցի։ Վէրգ. Էնէ. Յ.ԲԷՆՈՂ։

11. Քանզի Հռոմայեցիքն amor զսէրն կոչեն եւ amicitia զբարեկամութիւնն։

12. Տարկուինոս Ամբարտաւան հուսկ յետին թագաւոր Հռոմայեցւոց, վասն իւրոց անագորունութեանցն ատելի ամենեցուն լինէր, եւ ի ձեռն Բրուտեայ ի թագաւորութենէ մերժէր, եւ այնուհետեւ հիւպատոս փոխանակ թագաւորաց Հռոմայեցիքն կացուցանէին։

13. Կ. Գաբինոս եւ Կ. Կասսիոս առամապետք օրէնս կարգէին զի ի հասարակաց խորհուրդս իւրաքանչիւր որ զեւր կարծիս ի տախտակս դրոշմեալ ցուցանիցէ խորհրդականաց, եւ որ ինչ ի խորհուրդն յայնոսիկ հաստատէին, անուանեալ կոչէին Օրէնք տախտակաց։

14. Կորինթոսանոս իբրեւ տարագիր ի հայրենի աշխարհէն լինէր, զԱղոսկացիսն ի մարտ պատերազմի ի վերայ Հռոմայեցւոցն յարուցանէր։ Նոցա զօրքն՝ որոց ինքն զօրաւար եկաց, զՀռոմ պաշարեաց եւ ի տագնապի զՀռոմայեցիսն կացոյց։ Աղաչանօք մօր նորա եւ կնոջն՝ զերծանէր քաղաքն։

15. Թեմիստոկղէս յետ յաշխարհէն վտարելոյ, ձեռս ետ յԱրտաշէս արքայ Պարսից՝ խնդրել ի նմանէ զօրաւիդն օգնականութեան, զի զհամբրէն Յունաց աշխարհ ընդ նորա ձեռամբ նուաճիցէ։ Այլ չեւ ձեռնամուխ ի գործն եղեալ՝ ախտիւ ջերանէր եւ մեռանէր ի նմին։ Այսպէս զսոյն ձեւ Թուկիդիդէս. բայց այլք այլագունակս ինն պատմեն, եթէ իբրեւ ետես թէ չէ առակ զոր խոստացաւն կատարել, անձին արար։

16. ԶՌոմիղոս եւ զՌեմոս, զԵգիստոս եւ զՊիսա եւ զԿիւրոս կամի յայտ առնել, որ ի հովուաց եւ յանդէորդաց սնան։

17. Նէոպտողեմոս՝ որ թարգմանի Նոր մարտիկ, անուն յորջորջեցաւ Պիւռեայ որդւոյ Աքիղէսի է, քանզի ի տեղջ հասակի ի Տրովական պատերազմն չբաւ։

18. Դիւկոմեդէս թագաւոր էր Սկիրացւոց, որում զԱքիղէս՝ մայր նորին ետ պահել ի հանդերձս կանացիս, զի մի ի Տրովական պատերազմն գնայցէ։

19. Տիմոն աթենացի թշնամի համարէին մարդկութեանն էր, եւ չխօսէր ընդ ումեք. նմին իբրեւ խակ Μισάνθρωπος յԱթենացւոց անուանէր, որ թարգմանի հայերէն Մարդատեաց։

20. Աբիտ տարենտացի անդատին ի Պիւթագորայցն փիլիսոփոս, օրէնսդիր եւ յանձանձիչ իւրոյ աշխարհին եղեւ։

21. Անդրիացին, այս ինքն կին մի յԱնդրոս կղզւոյ, խաղ է ի գուսանական խաղուցն Տերենտեայ։

22. Զօրական մնալարծ եւ անձնդով՝ զթրասոսն ասէ, զոր Տերենտիոս յիւրում խաղուն ընծայեցոյց։ Քանզի ցանգ զմեծամեծ ինչ իրաց՝ զորս չէրն գործեալ՝ բարբառէր, եւ զնոսա միայն իւր բարեկամ համարէր՝ որ զնա յարգեալ գովէին։

Մ. Տ. ԿԻԿԵՐՈՆԵՑՈՅ

ԴԵԳԻՈՍ

ԿԱՄ

ՎԱՆՆ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵՆՆ

ԱՌ

Տ. ՊՈՄՊՈՆԻՈՍ ԱՏՏԻԿՈՍ

—

Ա

Կուինտոս Մուկիոս հաւադէտ բաղում ինչ զՊ. Դեղեայ զեւրմէ աներոյն քաղցր եւ հեշտական բանիւք սովոր էր պատմել, եւ ոչ դանդաղէր յամենայն խօսս իմաստուն գնա անուանել։ Այլ զիս այնպէս յանձն արար հայր իմ առ Սկեւողա, յորժամ զառնացի պատմուճանն առի[1], զի որչափ ձեռնհաս իցեմ, եւ պատշաճ իցէ, չհեռանայցեմ ամենեւին ի ծերոյն։ Եմին իրի բաղում ինչ ի նորա ճառիցն՝ զոր մեծաւ իմաստութեամբ բարբառէր, եւ ի բանիցն՝ զոր դիպողագոյնս եւ կարճառօտս ասէր, ժողովեալ պահէի ի մտի իմում, եւ ջանայի իսկ մեծաւ փութով եւ հոգաբարձութեամբ տեղեկագոյն նորա իմաստութեամբն լինել։ Իրրեւ նա մեռանէր, յարուցեալ գնացի առ Սկեւողա քրմապետ, զորմէ իշխեմ ասել թէ դեր ի վերոյ քան զամենայն քաղաքացիսն իւրովն հանճարովն եւ արդարութեամբն է։ Այլ զամանէ յայլում ժամու ասասցուք. աւն առ այժմ առ հաւադէտ անդր դարձցուք։

Որպէս բաղում անգամ զբաղում ինչ գործս նորա յիշեմ, նոյնպէս եւ այս եւս յուշ լինի ինձ, եթէ մինչդեռ բազմեալ էր նա ի տան ըստ իւրում սովորութեան ի սրա-

հի խորհրդեանն, յորժամ եւ ես ընդ նմա էի, եւ սակաւք եւս ի մերձաւոր բարեկամացն, յայն բան ելն՝ որ յայնժամ գրեթէ յամենեցունց բերանս կայր։ Վասնզի յիշես, Ատիկէ, զի կարի ընտանի էիր Պ. Սուղպիկեայ (որ մինչ ռամկապետն էր, սաստիկ հակառակութեամբ էր ընդ Կ. Պոմպէի՝ որ բդեաշխն կացեալ էր ի ժամանակին, ընդ որում երբեմն կարի ընտանութեամբ եւ սիրով էր,) թէ որչափ ինչ զարմանք յայնժամ մարդկանն էին, եւ քանիցն տրտունջքն։

Վասն որոյ Սկեւոդա իբրեւ զայս յիշեաց, եդ մեզ առաջի զխօսսն Գ. Եղեայ՝ զորս ընդ նմա եւ ընդ միւսում փեսայի իւրում Գ. Փաննեայ որդւոյ Մարկոսի Փաննեայ վասն բարեկամութեանն խօսեցեալ էր յետ սակաւ ինչ աւուրց Աֆրիկանեայ մեռանելոյ։ Զվճիռս նորա ճառիցն կալայ ի մտի, զորս ըստ պայմանի իմոց բանից յարդարեալ, կարդեալ եդի ի մատենիս յայսմիկ։ Վասնզի նոցին իսկ ետու բարբառել, զի մի յաճախագոյնս երկրորդիցեմ թէ Ասացի կամ Ասաց, եւ որպէս թէ նոքին մծա հասեալ խօսիցին առաջի։

Եւ քանզի յաճախ խնդրեցեր յինէն, զի զբարեկամութենէ գրիցեմ ինչ, արդարեւ արժանաւոր ամենեցուն գիտութեան եւ մերում մերձաւորական ընտանութեան ինձ իրքն թուեցան։ Զմին իրի իսկ յօժարագոյնս եւ կամակարագոյնս զնոյն արարի, զի քո խնդրուածովք եւ բազմաց եւս յօգուտ եւ ի շահ լինիցիմ։ Այլ որպէս ի Կատոն երէց՝ որ է գրեալ առ քեզ զծերութենէ, զկատոն ածի կացուցի ի մէջ, զի զծերութենէ ճառիցէ. քանզի չերեւէր ոք քան զնա պատշաճագոյն զայնմ տիոց ճառելոյ. որ բազում ժամանակս ի հասակի ծերութեան եկաց, եւ ի նմին առաւել քան զայլսն ծաղկեալ պայծառացաւ. նոյնպէս, քանզի ուսաք ի հարց եւ ի հաւուց մերոց եթէ Գ. Գ. Եղեայ եւ Պ. Սկիպիոնեայ ընտանութիւնն կարի իսկ արժանի յիշատակաց իցէ, պատշաճագոյն ինձ Գ. Եղեոս թուեցաւ, զի խօսիցի զբարեկամութենէ զայն ինչ՝ զորմէ յիշատակէ Սկեւոդա թէ խօսեցաւ նա։ Այս ազգ բանից՝ որ հաստատեալ ի ճոխութիւն նախնեաց է, աւելի իմն զօրութիւն ունի. վասն որոյ եւ ես մինչ զնմ իսկ ճառս ընթեռնուցում՝ այնպէս իմն երբեմն

միտքս յուզին, զի համարիմ թէ ոչ ես ինչ, այլ ինքն իսկ Կատոն բարբառիցի։

Այլ որպէս յայնժամ առ Ծերդ Ծերս զԾերութենէ դրեցի, նոյնպէս եւ ի սմին մատենի առ բարեկամդ բարեկամն զբարեկամութենէ դրեմ։ Յայնժամ Կատոն ճառ արկեալ խօսեցաւ, քան զոր դրեթէ չէր ոք Ծերագոյն եւ իմաստնագոյն ընդ այն ժամանակս. այժմ Ղեղի՛ որ ոչ միայն իմաստուն է, որպէս եւ համարեցաւն իսկ, այլ եւ բարեկամութեան փառօքն պայծառագոյն, զբարեկամութենէ ճառէ։ Կամիմ զի դու վայրիկ մի զմիտդ յինէն ի բաց դարձուցանիցես, եւ համարիցիս եթէ ինքն իսկ Ղեղի խօսիցի։ Գ. Փաննիոս եւ Կ. Մուկիոս եկին առ աներն իւրեանց յետ Էփրիկանեայ մեռանելոյ. սոքա սկիզբն առնեն բանին, տայ պատասխանի Ղեղիոս, որոյ ողջոյն իսկ բանքն զբարեկամութենէ են. զոր յորժամ ընթեռնուցուս, անձամբ յանձնէ զչափ անձին քո առնուցուս։

Ր

ՓԱՆՆԻՈՍ. Արդարեւ այդ այդպէս է, Ղեղի, քանզի չեղեւ ոք ուրեք աղնուագոյն եւ պայծառագոյն քան զԷփրիկանոս։ Բայց սակայն պարտ եւ պատշաճ է քեզ համարել այնպէս, եթէ ամենեցուն աչք ի քեզ հաստատեալ իցեն, զքեզ միայն իմաստուն անուանեն, եւ համարին իսկ այնպէս։ Զայս անուն Կատոնի երիցու միայն ետուն. գիտեմք իսկ քաջ եթէ եւ զԱ. Ատիղիոս հարքն մեր իմաստուն անուանէին. այլ զերկոսին եւս այլազգագոյն օրինակօք։ ԶԱտիղիոս վասն այնորիկ զի կարծէր իմն թէ ի քաղաքային իրաւունս իմաստուն իցէ. իսկ զԿատոն յայն սակս, զի բաղում ինչ իրաց տեղեակ էր այրն, եւ զի ի ծերակուտին եւ ի հրապարակս բաղում եւ ազգի ազգի իրս գուշակեալ էր, կամ մեծաւ հաստատութեամբ եւ պնդութեամբ ի գլուխ հանեալ, եւ կամ անհնարին կորովութեամբ արարեալ պատասխանի։ Նմին իրի իսկ զիմաստունն անուն իբրեւ յորջորջանս իմն ի ծերութեանն ժամանակի յանձին իւրում բարձեալ բերէր։ Այլ դու այլով իմն օրինակաւ իմաստուն իցես. ոչ հանճարով միայն եւ բարոյիւք, այլ եւ ուսմամբն եւ գիտութեամբ։

Եւ ոչ հանդոյն խառնաղանձ ռամկին, այլ որպէս գրագէտքն եւ բազմահմուտք խմաստուն զքեզ անուանեն, որպէս զի չիցէ ոք այնպիսի ի համօրէն Յունաց աշխարհին. զի որ զայսպիսի ինչ իրս բազում հաւաստեաւ խնդրիցեն, զանուանեալ եւթն խմաստունսն ոչ ի թիւ ի համար խմաստնոցն խառնեն։

Լուեալ իսկ եմք եթէ մի ոք եւեթ լեալ իցէ ՅԱԹԵՆացւոց քաղաքի, որ եւ Ապողոնեայ եւս պատգամաքն իմաստուն քան զամենայն մարդիկ համարեալ իցէ[2]։ Օնոյն խմաստութիւն համարին թէ իցէ ի քեզ. զի զամենայն ինչ որ քեզն պատշաճ իցէ, յանձին քում գտանես, եւ զպատահարսն մարդկեղէնս ընչին եւ խոտան քան զառաքինութիւն համարիս[3]։ Այսոքն որոյ խնդրեն իմն յինէն, եւ որպէս ինձ թուի եւ ի Ակեւոդայ եւս, թէ զիարդ Աֆրիկանեայ մահուանն տանիցիս. եւ առաւել վասն այնորիկ զի ի մօտաւոր Ինուենն յորժամ ի Գ. Բրուտեայ հաւադիտի բուրաստանն եկաք ըստ սովորութեան, վասն զիրաց ինչ խորհելոյ, դու չէիր անդ, որ սովորն էիր գալ անդր հանապազ, եւ զնոյն գործ վճարել։

ՍԿԵՒՈՂԱ. Հարցանել հարցանեն բազումք, Գ. Զեզի, որպէս Փաննիոս ասաց. այլ ես զայն ինչ զոր ի միտ առի, տամ պատասխանի, թէ դու ցաւոցն՝ որում մահ առնն երեւելոյ եւ քո բարեկամի պատճառք եղեն, չափով իմն եւ զգաստութեամբ լինիցիս ժուժկալ. (քանզի եւ չէր իսկ մարթ չխանդաղատել ընդ այն, զի եւ ոչ այն քո մարդասիրութեան էր.) եւ ոչ առ տրրամութեան ինչ չեկիր ի մեր ժողովն, այլ վասն խօթութեանն։

Զ. ԵՂԻ. Արդարեւ յիրաւի իսկ, Ակեւոդա, ճշմարտութեամբ ասես. քանզի չէ իսկ ի դէպ վասն կորստեան ինչ իրիք՝ որ ինձ եհաս, ի պատշաճ պարտուցն պակասեալ գտանել, զոր բազում հոգաբարձութեամբ վճարէի մինչեւ ողջն իսկ էր. եւ թուի ինձ թէ չէ մարթ առն հաստատնոյ դիպոք ինչ դիպելովք դադարել եւ կասել յիւրոյ պաշտամանց։

Այլ դու, Փաննիէ, որ ասեսն թէ այնչափ մեծամեծար պատուով զիս մեծարիցեն, որչափ ես չճանաչեմ ինչ եւ չինդրեմ իսկ, գործ բարեկամութեան գործես. բայց

սակայն ինձ այսպէս թուի, եթէ ոչ ուղղագոյն ինչ զԿատոնէ խորհիցիս։ Զի կամ չեղեւ ոք խնասուն երբեք, որ ինձ առաւել հաւանութեան թուի, եւ կամ թէ եղեւ ոք ուրեք, սա իսկ է։ Քանզի զնարդ, թող զայլն, ժուժեաց տարաւ նա մահուան որդեկին։ Յուշ ածեմ զՊաւղոս, եւ զԴաղղոս քաջ գիտեմ. այլ սոցա որդիքն ի տխեղծութեան եւ ի մատաղական տիս հասակի, իսկ Կատոնի որդի՝ այր կատարեալ եւ պատուական էր։ Այր վասն զգոյշ լեր, մի մեծարոյ զոք քան զԿատոն համարիցիս. նա եւ ոչ զնա եւս՝ զոր Ապողոն, որպէս դուդ ասես, քան զամենայն մարդիկ իմաստնագոյն դատեցաւ. քանզի սորա գործքն, այլ նորա բանքն եւեթ մեծարեալ գովին։

Գ

Բայց դուք, քանզի եւ երկոցունց եւս խօսել կամիմ, զինէն այսպիսի ինչ ածէք զմտաւ։

Դս եթէ յուրաստ ինչ լինիցիմ եւ ասիցեմ, թէ չյուզիմ անձկումն Սկիպիոնեայ, տեսանիցեն իմաստունքն թէ քանիսն ճշմարտութեամբ զայն առնեմ. այլ արդարեւ սուտ խօսիցիմ։ Քանզի յուզիմ եւ շարժիմ վասն յայնպիսի բարեկամի զկեալոյ, որում, որպէս կարծեմն, չլինիցի ոք նմանագոյն. եւ մարթ իսկ է ասել հաստատութեամբ, թէ եւ եղեւ իսկ ոչ երբեք։ Բայց սակայն ոչ դարմանովք ինչ կարօտանամ, անձամբ զանձն սփոփեմ, եւ առաւել այնու լիմն մխիթարութեամբ, զի չունիմ զայն մոլորութիւն՝ որով բաղումք ի մեռանել բարեկամացն նեղեալ տաղնապին. զի համարիմ իսկ այնպէս թէ ոչ չարիք ինչ հասեալ իցեն Սկիպիոնեայ. եւ եթէ եհաս եւս ինչ՝ ինձ եհաս։ Այլ վասն իւրոց վշտացն սաստիկ տառապել ոչ եթէ ի կարի զբարեկամն սիրելոյ լինիցի, այլ առ ի բաղում գութ ընդ իւր անձնն ունելոյ։

Դ։ արդ ո՞ ոք չառնուցու յանձն թէ բաղում փառաւորութիւն էր առնն։ Քանզի բաց յանմահութենէն՝ որում եւ ցանկայր իսկ ոչ, ի՞մ իմիք չեհաս նա՝ ուրում ի դէպ եւ վայելուչ իցէ մարդկան ցանկանալ։ Որ զմեծ յոյս ակնկալութեան իւրոց տոհմային քաղաքացեացն՝

զոր անդստին ի մանկութենէ նորա զնմանէն ունէին, անցուցանէր զանցուցանէր իւրովն հանապազորդ եւ չհաւատալի առաքինութեամբն։ Զեղեւ հետամուտ բդեշխութեան, սակայն երկիցս բդեշխ եկաց. զառաջինն վաղ ուրեմն քան զժամանակն[4]. եւ երկրորդ անգամ յիւրում իսկ ժամանակի վասն իւր, այլ վասն ընկերհաշտութեանն անագան ուրեմն։ Որ զերկոսին քաղաքսն[5] զանհնարին թշնամիս պետութեանս այսորիկ ի հիմանց բրեալ, ոչ զմծտաւոր մարտս պատերազմաց միայն, այլ եւ զհանդերձեալսն եւս բարձ ի միջոյ։ Զի՞նչ զմեղմական բարուցն ասիցեմ, զի՞նչ զջերմեռանդն սիրոյ զոր առ մայրն ունէր, եւ կամ զի՞նչ ինչ զմարդասէր խնամոցն զոր առ քորսն ցուցանէր, կամ զընդելական բարեկամութենէն՝ որով ընդ իւրսն վարէր, եւ կամ զարդարութենէն առ ամենայն ոք։ Այս ամենայն յայտնի եւ ծանօթաւոր ձեզ են։ Այլ թէ ո՞րչափ ինչ սիրելի եւ ցանկալի քաղաքին էր, յայտ ի տրտմութենէն եղեւ՝ որ պատեալ էր զամենեքումբք ի ժամանակի յուզարկաւորութեան նորա։ Իսկ արդ զի՞նչ ինչ շահս կարէր նմին գործել սակաւ ամացն յաւելուած։ Հասակ հինգերեայ ծերութեան թէպէտ եւ ծանրատաղտուկ եւ դժնդակ չէիցէ, որպէս յիշեմ իսկ՝ թէ Պատոն միով ամաւ յառաջ քան զմեռանելն՝ ընդ իս եւ ընդ Սկիպիոնեայ խօսեցաւ, բայց սակայն բառնայ զայն դալարութիւն եւ զվայելչութիւն՝ յորում յայնժամ դեռ եւս կայր Սկիպիոն։

Պատն որոյ այնպիսի ինչ ի կեանս նորա բախան եւ փառք՝ եղեն, զի չէ մարթ յաւելուլ ինչ ի նոսա. այլ երագութիւնն չետ [illegible]ՅԼ զգալ մահուն։ Այս ազգ մահու դժուարին առ ասել է. տեսանես ապաքէն եթէ զինչ կարծեցին մարդիկն։ Բայց սակայն զայս ինչ ի դէպ եւ պատշաճ է ասել ճշմարտութեամբ, եթէ Պ. Սկիպիոնեայ՝ ի բաղում աւուրց կենաց իւրոց՝ որ նմա մեծապայծառ փառաց եւ ցնծալից ուրախութեան պատճառք եղեն, այն օր առաւել պայծառագոյն լեալ իցէ, յորում յետ ծերակուտին արձակելոյ ածաւ ի տուն ընդ երեկս, ի խորհրդականացն եւ ի ժողովրդենէն Հռոմայ եւ ի նիզակակցացն եւ ի Պատենացւոց միով աւուրբ յառաջ քան զմեռանելն[6]. զի թուի իմն եթէ յաստիճանէ անտի այն-

պիսի մեծապատիւ փառաւորութեանն առ դիս մնաւանդ եւ ոչ ի սանդարամետս գնացեալ իցէ։ Զանգլ չեմ ինչ հաճեալ եւ հաւանեալ նոցա, որ ի սակաւ ժամանակաց հետէ առին ասել թէ ընդ մարմնոյ եւ ոգիքն կորընչին, եւ ամենայն ինչ մահուամբն բառնին ի միջոյ։

Դ

Պարի մեծարոյ համարիմ ես զՆոցն ճոխութիւն եւ կամ զմերոց նախնեաց, որ զմեռեալսն այնչափ նուիրական պաշտամամբք յուղարկաւորութեան պատուեն. զոր չառնէին իսկ, եթէ համարէին թէ չունիցին ինչ ընդ նոսա հաղորդութիւն իրքն. կամ զնոցայն որ ի սմին աշխարհի բնակեցին, եւ զմեծ Յունաց աշխարհ որ այժմ անկաւ ի փառացն, յորժամ յիւրում փառաւորութեանն էր, աղդի աղդի խրատուք եւ հրահանդօք պատուիրանացն տեղեակ եւ հմուտ գործէին?. եւ կամ զայնր՝ որ պատգամաւք Ապողոնեայ դից՝ քան զամենայն մարդիկ իմաստուն համարեցաւ, որ ոչ եթէ հանդոյն բազմաց ի մարդկանէ մերթ զայս ինչ եւ մերթ զայն ասէր, այլ ցանդ իսկ եւ հանապազ զնոյն բան երկրորդէր՝ թէ ոգիք մարդկան աստուածեղէնք իցեն, եւ յորժամ ի մարմնոցն մեկնեալ բաժանիցին, յերկինս դառնայցեն, որ լաւացն եւ արդարոց կարի իսկ յոյժ դիւրագոյն դիպիցի։

Այս եւ Սկիպիոնեայ եւս այսպէս թուէր, որ սակաւ աւուրքք յառաջ քան զմեռանելն, յորժամ Փիղոս եւ Մանիլեոս եւ այլ եւս բազումք մօտ էին, մինչ եւ դու եւս, Սկեւոլա, ընդ իս անդր եկիր, որպէս թէ յառաջագոյն իմացեալ էր, զերիս աւուրս զընկերհաշտութենէ ճառ արկեալ խօսեցաւ, որոյ հուսկ յետին բանքն դրեթէ զոգւոցն անմահութենէ էին, զորոց ասէր եթէ յանուրջս յԱֆրիկանեայ լուայ։ Եթէ այս այսպէս իցէ, զի լաւացն ոգիք դիւրագոյնս թռանիցին ի մահուանն, իբրեւ ի բանտէ եւ ի կապանաց մարմնոյ, զո՞ ոք մարթ իցէ մեղ համարել՝ որ քան զՍկիպիոն դիւրագոյն առ դիս գնացեալ իցէ։ Ո՞ ասն որոյ կասկածեմ ընդ այնպիսի ինչ՝ որ նմին դէպ եղեւ, տրտմել եւ տխրել, զի մի առաւել նախանձոտի՝ քան բարեկամի գործ լինիցի։ Իսկ

եթէ ճշմարիտ եւս իցէ եթէ նոյն եւ միօրինակ կորըստեամբ ոգիքն եւ մարմինք կորնչիցին, եւ աղդումն ինչ այնուհետեւ չմնայցէ, յայտ իսկ է թէ որպէս բարի ինչ ի մահուան չգտանի, նոյնպէս եւ ոչ չար ինչ ի նմին գտանիցի։ Վասնզի յորժամ աղդումն կորնչիցի, ընդ այն համար է որպէս թէ եւ ծնեալ իսկ չիցէ. բայց սակայն ցնծամք մեք թէ ծնաւ նա, եւ քաղաքս եւս այս, որչափ եւ կայցէ մնայցէ՝ ընդ այն զուարթացեալ զուարճանայցէ։ Յայն սակս, որպէս կանխագոյն ասացի, բարիոք իսկ այն նմին եղեւ, այլ ինձ կարի ծանր եւ դժնդակագոյն. քանզի արժան իսկ էր, զի որպէս ես յառաջագոյն ի կեանս մտի, նոյնպէս եւ յառաջագոյն ելանիցեմ։ Բայց սակայն յիշատակաւ մերոյ բարեկամութեանս այնպէս իմն ուրախ լինիմ, մինչեւ թուի ինձ եթէ երանելի կեանս կեցեալ իցեմ, զի ընդ Ակիպիոնեայ կեցի. ընդ նմին զհասարակաց եւ զառտնին իրս վճարեցի, ընդ նմա ի խաղաղութեանն էի, եւ ընդ նմին ի պատերազմի. նա եւ այն եւս՝ յորում ողջոյն իսկ բարեկամութեանն զօրութիւն հաստատեալ կայ, կամաց եւ յօժարութեան եւ խորհրդոց կատարեալ միաբանութիւն ընդ միմեանս ունէաք։ Այր վասն ոչ այնչափ համբաւն այն իմոյ խնամոտութեանն, մանաւանդ թէ սուտ համբաւն, զոր արդ եւս Փաննիոս յիշեաց, ուրախ զիս առնիցէ, որչափ այն, զի ակն ունիմ յուսալից եթէ յիշատակ մերոյ բարեկամութեանն միանձնակաց լինիցի։ Եւ այն եւս ինձ կարի հեշտական է, զի ի համօրէն դարս երեք կամ չորք բարեկամութիւնք սմին նմանագոյնք հաղիւ թէ գտանիցին. եւ թուի ինձ եթէ Ակիպիոնեայ եւ Ղելեայ բարեկամութիւնն ի նոցին սակի յեանոյն ծանօթ լինիցի։

ՓԱՆՆԻՈՍ. Արդարեւ, Ղելի, հարկ է թէ այդ այդպէս իցէ. այլ քանզի զբարեկամութենէ յուշ ոպարեր, եւ դատարկ իսկ եմք, գործ մի կարի հաճոյական ինձ առնիցես, թուի ինձ թէ եւ Ակեւոդայ եւս, եթէ, որպէս սովոր իսկ ես զայլոց իրաց, յորժամ ի քէն խնդրիցին՝ խօսել, սոյնպէս եւ զբարեկամութենէ խօսիցիս, եւ յայտ արարեալ ցուցանիցես եթէ զինչ զայնմանէ կարծիցես, եւ որպիսի ինչ զայն հաշուիցիս, եւ զինչ պատուէրս վասն նորին տայցես։

ՍԿԵՒՈՂԱ. Եւ ինձ եւս կարի հաճոյ լինիցի. եւ յորժամ ընդ քեզ զայնմանէ կամէի խօսել, Փաննիոս կանխեաց քան զիս. վասն որոյ երկոցունցս եւս հաճոյական ինչ առնիցես։

Ե

ՊԵՂԻ. Բաղում յօժարութեամբ եւ ախորժիւք զայնմանէ խօսէի, եթէ բաւական այնմ զանձն հանդիպէի. մանաւանդ զի եւ իրքն՝ որ առաջի կան, կարի զարմանալիք են, եւ եմք իսկ, որպէս Փաննիոս ասաց, դատարկ եւ անգործ։ Այլ ո՞ իցեմ ես, կամ զի՞նչ իցէ կար զօրութեան իմոյ։ Իմաստնոյ եւ գիտնոյ միայն սովորութիւն է, եւ մանաւանդ իմաստնոյն Յունաց, զի առաջի գնիցի նոցա ինչ՝ զորմէ ճառ արկեալ խօսիցին, թէպէտ ափ յափոյ վաղվաղակի։ Այս գործ մեծ է, եւ կարօտ բաղում հրահանգաց։ Վասն որոյ ինձ այսպէս թուի եթէ զոր զբարեկամութենէ ճառել մարթ իցէ, ի նոցանէ՝ որ զայնպիսիսն գիտել խոստանայցեն, պարտ եւ պատշաճ է ձեզ խընդրել։ Այլ ես թէպադիր եւեթ լինել ձեզ կարող եմ, զի զբարեկամութիւնն նախամեծար քան զամենայն իրս մարդկօրէնս համարիցիք։ Վասնզի չիք ինչ այնպէս պիտանացու՝ բնութեանն, եւ այնչափ պատշաճագոյն ամենայն իրաց, թէպէտ աջող իցեն թէպէտ ձախող։

Սակայն թուի ինձ նախ՝ թէ չէ մարթ բարեկամութեանն լինել՝ բայց ի լաւն եւեթ։ Ոչ ճշգրիտ ինչ զայնմանէ ասիցեմ, հանդոյն նոցա՝ որ բաղում նուրբ բանիւք զայսմանէն ճառիցեն. թերեւս ճշմարիտ նոցա բանքն իցեն, սակայն գոյն ինչ եւ փոքր առ ի շահ օգտութեան հասարակաց։ Վասնզի չառնուն յանձն եթէ մարթ իցէ ումեք առանց իմաստութեան վարս լաւութեան ունել[8]։ Եւ ես իսկ կամիմ զի այդ ճշմարիտ իցէ։ Այլ զայնմ իմաստութենէ յայտ առնեն, որում չեւ եւս տակաւին եհաս ոք ի մարդկանէ։ Իսկ մեզ յայնս՝ որ ի պիտանութեան եւ ի հասարակաց կեանս մարդկան իցեն, եւ ոչ ի նոսին որ հնարեալքն եւ կամ տենչականք իցեն, պարտ եւ պատշաճ է ուշ եդեալ հայել։ Զասեմ ինչ թէ Կ. Փաբրիկոս եւ Մ. Կուրիոս եւ Տի. Կորունկան՝ զորս

նախնիքն մեր իմաստունս հաշուէին, ըստ նոցա մտացն իմաստունք իցեն։ Վասն որոյ իւրեանց անձանց պահեսցեն զնախանձելի եւ զմեծին անուն իմաստութեանն. զայն միայն առնուցուն յանձն մեզ շնորհել, թէ մեր նախնիքն ալք լաւք լեալ իցեն։ Սակայն չառնուն եւ զայն յանձն. քանզի իմաստնոց միայն, ասեն, մարթ է զայն շնորհել։

Եւ արդ թանձրագոյնս բարբառեսցուք, որպէս ասեն։

Որ այնպէսն վարիցին եւ այնպիսի կեանս կեցցեն, զի իւրեանց հաւատարմութիւնն եւ անարատութիւն եւ արդարութիւն եւ առատամիտ բարքն երեւիցին, եւ ազատ ամենեւին ի ցանկութեանց եւ ի ժպրհութենէ իցեն, եւ ունիցին բազում հաստատութիւն պնդութեան, որպիսիք ոքք նոքա զորս յիշեցաքն՝ էին, զարան զայնոսիկ՝ լաւս, որպէս եւ եղենն իսկ, նոյնպէս եւ արժանիս անուանելոյ համարեսցուք։ Վասնզի ի կիրթ անկեալ երթան ըստ մարդկան կարի զհետ բնութեանն, որ առաջնորդ աղնուագոյն բարուք կեանս վարելոյ է։ Եւ ինձ այսպէս թուի, եթէ յայն սակս ծնեալ իցեմք, զի յամենեցունց միջի հաղորդութիւն ինչ ընկերութեան լինիցի, որ այնչափ յաճախագոյն լինիցի, որչափ աւելագոյն մերձաւորութիւնն իցէ։ Նմին իրի իսկ քաղաքացիքն քան զպանդուխտս, եւ ընտանիքն քան զօտարոտիսն աւելագոյն հաղորդք միմեանց գտանին։ Վասնզի զբարեկամութիւնն՝ զոր ընդ սոսա ունիմք, բնութիւնն ինքնին ծնանի. այլ այն չունի ինչ կայ եւ հաստատութիւն. քանզի այնու իմն բարեկամութիւնն քան զազգականութիւն առաւել գտանի, զի յազգականութեանն մարթ է զգութն ի բաց թողուլ, այլ ի բարեկամութեանն չէ մարթ, չէ հնար։ Զի եթէ գութն եւ խնամք ի բաց ի միջոյ բարձցին, բարեկամութեանն անուն ջնջեալ կորընչի, այլ ազգականութեանն կայ մնայ տակաւին։ Աստուծոյն մարթ է ի միտ առեալ ճանաչել թէ քանիո՞ն ինչ զօրութիւն բարեկամութիւնն ունիցի, զի ի բազում միաբանութեանցն մարդկան՝ զորս ինքնին բնութիւնն կարգեաց եդ, այնպէս իմն ամիոփեցան իրքն եւ անձկագոյն եղեն, զի ամենայն սէր եւ գութ կամ յերկուց եւ կամ ի սակաւաւորաց միջի խառնեսցի։

Զ.

Իսկ բարեկամութիւնն ոչ այլ ինչ է, բայց ամենայն աստուածեղէն եւ մարդկեղէն իրաց մեծաւ իմն խնամով եւ սեռն սիրով միաբանութիւն։ Զդիտեմ եթէ իցէ ինչ անմահ դիցն մարդկան պարգեւեալ քան զսոյն աղնուագոյն բաց յիմաստութենէ։ Ոմանք զընչաւետութիւն նախամեծար համարին, կէսք զառողջութիւն մեծարոյ հաշուին, այլք զնշխանութեանն մեծութիւն առաւել համարին, ոմանք զմեծապատիւ փառաւորութիւնս, եւ բազումք եւս զփափկութիւն եւ զցանկութիւն քան զամենայն ինչ լաւագոյն դնեն։ Այլ այս յետինս անասնոց միայն է. իսկ առաջինքն եղծականք եւ անհաստատականք, եւ ոչ եթէ ի մեր ինչ խորհուրդս հաստատեալք, այլ ի բախտին փոփոխութիւն ապաստան։ Իսկ որ յառաքինութեանն զկատարեալ բարութիւնսն դնիցեն, նոքա կարի իսկ անուանիք եւ պայծառագոյնք են. սակայն սոյն այս առաքինութիւն է, որ զբարեկամութիւնն ծնանիցի եւ հաստատուն ունիցի. եւ չէ իսկ մարթ բարեկամութեանն առանց առաքինութեան լինել։

Ապաքէն զառաքինութիւնն ի կարգէ անտի կենաց եւ բանից մերոց յայտ արարեալ ցուցանեմք, եւ ոչ զայն ի մեծութենէ ինչ բանիցն չափեմք, որպէս ոմանք յիմաստնոցն առնեն։ Աղէ զարսն զայնոսիկ, որ արդեամբք իսկ լաւք հաշուիցին, այնպիսիս համարեսցուք. զՊաւղոս ասեմ, եւ զՊատրոն, զԴաղղոս եւ զԱկիպիոն եւ զՓիղոս։ Զսոցա չափ ինչ կեանսն ամենեքին շատ համարին. թողցուք զայնս որ բնաւ եւ գտանիցին իսկ ոչ ուրեք։ Արդ յայսպիսի արանց միջի այնպիսի իմն մեծաշահ օգտութիւնս ունի բարեկամութիւնն, զոր չէ դիւրին յայտ առնել։

Նախ՝ Ո՞ՈՒ ԿԱՐԻՑԷ ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՍ ՈՒՆԵԼ, որպէս Էննիոս ասաց, ՈՐ ՈՉ Ի ԽՆԱՄՍ ԲԱՐԵԿԱՄՊՆ ՀԱՃԵԱԼ ՀԱՆԳՉԻՑԻ։ Զինչ քաղցրագոյն քան զայն կայցէ, յորժամ այնպիսի ոք ընկեր ունիցիս, ընդ որում այնպէս զամենայն ինչ խօսել համարձակիցիս, որպէս ընդ քո իսկ անձնդ։ Զի՞նչ ինչ վայելչութիւն ի յաջողութեան գտանիցի, եթէ չունիցիս զոք՝ որ իբրեւ զքեզն ընդ այն զուարճացեալ բերկրեսցի։

Իսկ ձախողանաց տանել կարի դժուարին եւ ծանրատաղտուկ լինէր, եթէ չէր ոք՝ որ աւելադոյն քան զքեզ ընդ այն տրտմէր եւ տխրէր։ Այլ զի ի կարճոյ հատից, այլ ամենայն իրք որ խնդրիցին, իւրաքանչիւր պատշաճ առ առանձինն ինչ իրս են. արարք՝ զի նոքօք վարիցիս, եւ աւագութիւն՝ զի այլոց ամուր ապաստանի լինիցիս. պատիւ՝ զի մեծարեալ պատուեսցիս. իրք զուարթարարք, զի նոքօք ուրախ լինիցիս. առողջութիւն՝ զի անցաւ եւ առանց վշտաց լինիցիս, եւ զմարմնոյ պաշտամունսն վճարիցես։ Այլ բարեկամութիւնն բազում ինչ բովանդակեալ ունի. յոր կողմն եւ դառնայցես, անդէն կաղմն եւ պատրաստական է. ոչ ի վայրաց ուրեք մերժի, ոչ անժամ ինչ է եւ ոչ տաղտկալի։ Վասն որոյ, որպէս ասենն, ոչ այնչափ ջրով եւ հրով պաշտիմք, որչափ բարեկամութեամբն։ Այլ ոչ եթէ զլոկ եւ զչափ ինչ բարեկամութենէն ասիցեմ, թէպէտ եւ այն եւս ուրախ առնիցէ եւ բազում մեծաշահ օգտութիւնս ունիցի, այլ զճշմարիտ եւ զկատարեալ բարեկամութենէ ասեմ, որպիսի ինչ նոցայն էր, որ դուն ուրեք եւ անօսր յիշատակին։ Զանազի եւ զաջողութիւնսն լուսաւորադոյն եւ պայծառադոյն առնէ բարեկամութիւն, եւ զչաջողութիւնսն՝ բաժանեալ եւ բաշխեալ՝ թեթեւս եւ դիւրին գործէ։

Ի

Թէպէտ եւ բազում եւ մեծամեծ օգտութիւնս բովանդակեալ ունի բարեկամութիւն, այլ այն իմն զեր ի վերոյ քան զամենայն է, զի բարւոք յոյս ակնկալութեան մատուցանէ վասն առ յապա ժամանակաց. եւ չախորժէ բնաւ, զի ոգիքն ծնդիցին եւ ի վհատութիւն կործանեսցին։ Այլ դարձեալ եթէ ի բարեկամն ոք նայիցի, իբրեւ յիւր ինչ պատկեր նայիցի։ Վասն այնորիկ եթէ հեռաւորք իցեն՝ մօտ իսկ են, եւ եթէ կարօտեալք՝ լցեալ առատացեալ, եթէ տկարք իցեն, հզօրք են զօրութեամբ. եւ որ դժուարին առ ասել է, եթէ եւ մեռեալ եւս իցեն, կեան եւ զկենդանութիւն կրեն. այնչափ պատիւ եւ յիշատակ եւ անձուկ բարեկամացն զհետ դնայ նոցա։ Որով նոցա մահն երանելի թուի եւ սոցա կեանքն գովելի։ Այլ

եթէ զկապ դթոյ եւ զնենամոց ի բնութենէ իրացն ի բաց բառնայցես, ոչ տուն ինչ եւ ոչ քաղաք կարէ կալ յիւրում կայի, եւ չմնայ ադարակաց մշակութիւն։ Այլ եթէ չիցէ մարթ առնուլ քաջ ի միտ, թէ որչափ ինչ զօրութիւն իցէ բարեկամութեանն եւ միաբանութեան, ի խռովութեանցն եւ ի չմիաբանութեանց մարթ եւ պատշաճ է ի միտ առեալ ճանաչել։ Վասնզի որ տուն հաստատուն, կամ որ քաղաք այնպէս ամրաշէն իցէ, զոր ատելութիւնն եւ պառակտութիւն չիցեն կարող ի հիմանց բրել։ Յորմէ մարթ է ի վերայ հասանել եթէ քանիսն բարութիւնք ի բարեկամութեանն գտանիցին։ Պատմի իմն եթէ ոմն ուրեմն յԱդրիդենդացւոց քաղաքէ[9], այր հմուտ, յունական նուագաբար ըղձութիւնս առնէր, թէ որ ինչ ի բնութիւնս իրացն եւ ի համօրէն աշխարհի հաստատուն կայցէ եւ որ ինչ շարժիցին, զնոսին բարեկամութիւնն ընդ միմեանս խառնեալ զօրէ, եւ չմիաբանութիւն քակէ եւ բաժանէ յիրերաց։ Սմին ամենայն համօրէն մարդիկ խելամուտ լինին, եւ արդեամբք իսկ ցուցանեն զհաւատսին։ Այլ արդ ո՞ այն որ իցէ՝ որ ոչ մեծաւ դրուատեաւք գովիցէ զգործ բարեկամին, յորժամ նա ճգուանս վասն իւրոյ բարեկամին յանձն առնուցու, կամ կցորդ վշտացն եւ վտանգաց լինիցի։ Որպիսի՞ գոչիւն եւ աղաղակ չեղեւ լսելի փոքր մի յառաջ յողջոյն իսկ թատերն, ի տեսլեան անդ խաղուն՝ զոր բարեկամն իմ եւ ասպնջական Մ. Պակուբի արար. յորժամ անդիտակ էր թագաւորն եթէ ո՞ ոք յերկոցունցն Որեստն[10] իցէ։ Պիղադէս ասէր զանձնէ թէ ինքն Որեստն իցէ, զի փոխանակ նորա մեռցի. իսկ Որեստ, որպէս եւ էրն իսկ, պնդէր թէ ինքն իցէ։ Այլ հանդիսատեսքն կոփիւնս եւ դոփիւնս հանէին ընդ իրսն կերպարանեալս. զինչ ինչ յայնժամ չառնիցեն, յորժամ արդեամբք իսկ իրքն դորձիցին։ Ընդէն ի նմին վայրի յայտ առնէր բնութիւնն զեւր զօրութիւն. քանզի մարդիկ զայնմանէ՝ զոր ինքեանք չկարէին վճարել, վճիռ իմն բերէին թէ որ արարն զայն՝ բարւոք գործեաց։ Թուի ինձ եթէ զոր զբարեկամութենէն կարծէի՝ ասացի մինչեւ ցայս վայր։ Եթէ իցէ եւ այլ եւս ինչ, (քանզի եւ է իսկ, որպէս ինձն թուի, բազում ինչ) ի նոցանէ՝ որ զայնմանէն ճառիցեն, խնդրեցէք թէ կամիք։

ՓԱՆՆԻՈՍ. Այլ մեք առաւել ի քէն խնդրեմք, թէ պէտ եւ բազում անգամ եւ ի նոցանէ եւս խնդրեցաք եւ լուաք կամաքեւ ախորժիւք. բայց այլ իմն են կարդ բանից քոց, զոր ցանկամք լսել մի ըստ միոջէ։

ՍԿԵԻՈՂԱ. Յայնժամ մանաւանդ զայն ասէիր, Փանէիէ, եթէ փոքր մի յառաջ ի պարտիզն անդ Ակիպլոնեայ՝ յորժամ զընկերհաշտութենէ բանք ճառէին, մօտ լեալ էիր։ Որպիսի պաշտպան արդարութեանն եղեւ յայնժամ ընդդէմ նուրբ եւ պաճուճազարդ ճառիցն Փիղոսի։

ՓԱՆՆԻՈՍ. Կարի դիւրադոյն այն աջողէր, առն արդարոյ՝ արդարութեանն պաշտպանել։

ՍԿԵԻՈՂԱ. Զի՞նչ բարեկամութեանն պաշտպանել իցէ. ո՛չ ապաքէն գործ մի դիւրին է այնմ՝ որ վասն մեծաւ հաւատարմութեամբ եւ բազում հաստատութեամբ եւ արդարութեամբ զայն պահելոյ, մեծապատիւ մեծարեցաւ։

Ը.

ԴԵՂԻ. Ո՞չ ապաքէն բռնադատութիւն իցէ այս. քանզի զի՞նչ փոյթ իցէ ինձ եթէ այսպէս եւ կամ այլագունակս ինչ բռնադատիցէք։ Արդարեւ բուռն լինիք ինձ. քանզի կարի դժուարին է եւ ոչ արդար ինչ՝ յօժարութեան փեսայիցն մանաւանդ յիրս աղնուադոյնս դիմադարձ լինել։ Եւ արդ բազում անգամ յորժամ զբարեկամութենէ ածիցեմ զմտաւ, այն իմն առաւել արժանի խորհելոյ ինձ թուի, եթէ վասն սկարութեան ինչ արդեւք եւ կարօտութեան՝ ցանկացեալ իցէ մարդկան ընդ բարեկամութիւնն. զի բարերարք եւ երախտաւորք միմեանց լեալ, զոր ինքն չունիցի, զայն յայլմէ առնուցու, եւ ինքն եւս դարձեալ զայնր փոխարէնս հատուցանիցէ։

Ա՞յս ինչ սեպհական բարեկամութեան իցէ։ Այլ այլ ինչ պատճառք պատուականագոյնք եւ գեղեցկագոյնք ի միջի կան, որ առաւել ընտրոյսք եւ բարոյածինք են։ Զանզի սէր յորմէ բարեկամութիւնն [11] առնու զանուանումն, սկիզբն է ի մի միաբանութիւն զնանման խառնելոյ։ Զի բազում անգամ եւ ի նոցանէ եւս՝ որ կերպարանօք

բարեկամութեանն մեծարեալ պատուիցին, եւ վասն պատ-
շաճութեան ժամանակին պաշտօն առնուցուն, բազում
շահս եւ օգուտս մարթ է գտանել։ Այլ ի բարեկամու-
թեանն չեք ինչ կեղծեօք կամ կերպարանեալ. եւ որ իցէ
ինչ ի նմին, ճշմարիտ է եւ ի յօժարութենէ կամացն
գործեալ։ Այլ վասն թուի ինձ եթէ բնութիւնն եւ ոչ
կարօտութիւն ծնեալ իցէ զբարեկամութիւն, եւ յօժա-
րութիւն սիրոյ եւ խնամոց, քան խորհուրդք եւ յիշատակ
շահից իրացն եւ օգտութեան։ Զսորին հանդամանս
մարթ իսկ է եւ յանասնոց ի միտ առնուլ, որք զեւրեանց
ծնունդսն, եւ ծնունդքն եւս զեւրեանց ծնանելիսն
այնպիսի ինչ սիրով սիրեն առ ժամանակ մի, որպէս զի
զիւրաւ մարթիցի ոք խելամուտ լինել թէ որչափ ինչ
գութ ընդ միմեանս ունիցին։ Այլ ի մարդիկ եւս իմն
աւելի յայտնագոյն երեւիցի։ Նախ ի սիրոյն որ ի ծնողացն
եւ ի ծնանելեացն միջի կայցէ, զոր անհնարին ինչ եղեւն
եւեթ մարթի եղծանել։ Երկրորդ անդամ անտի իսկ, զի
եթէ զայնպիսի ինչ ոք գտանիցեմք, որում բնութեամբն
եւ բարուք միաբան եւ հաւանք եւ հաւասարք գտանիցիմք,
անդէն վաղվաղակի միտեալ յօժարիցիմք զնա սիրել,
քանզի համարիմք այնպէս թէ ճաճանչ իմն լաւութեան
եւ առաքինութեան ի նմին նշմարեալ տեսանիցեմք։

Չեք ինչ քան զառաքինութիւն ցանկալի, եւ ոչ՝ որ
այնպէս յօժարագոյն ի սիրել կազմիցէ։ Զանզի զնոսա
եւս՝ զոր եւ տեսանեմք իսկ ոչ, վասն առաքինութեան
եւ լաւութեան՝ օրինակաւ իմն սիրեմք։ Ո՞ այն ոք իցէն՝
որ զԳայիոս Փաբրիկիոս եւ զՄ. Կուրիոս, զոր եւ տեսեալ
իսկ չիցէ, բազում սիրով եւ խնամով չյիշիցէ։ Եւ ո՞ ոք
զՏարկուինոս Ամբարտաւան [12] եւ զՍպուրիոս Կասսիոս
եւ զՍպուրիոս Մեղիոս չխոտիցէ։ Ընդ երկոսին զօրա-
վարսն ընդ Պիւռեայ եւ ընդ Աննիբաղայ, մեծամեծ
մարաք պատերազմաց վասն պետութեան մղեցան Յռո-
մայեցւոց աշխարհին։ Զ Պիւռեայ վասն նորա աղնուական
բարուցն՝ ոչ օտարոտի ինչ միտս ունիմք. իսկ զԱննիբաղ
վասն իւրոյ անագորոյն եւ դաղանամիտ բարոյիցն՝ քա-
ղաքս այս ցանդ դարձեալ խոտեսցէ։

Թ

Ապա եթէ այսպիսի ինչ լաւութեանն զօրութիւն իցէ, զի ի նոսին եւս՝ զորս եւ տեսանեմք իսկ ոչ, եւ որ եւս իմն մեծագոյն է, ի մեր իսկ թշնամիսն սիրիցեմք, զինչ զարմանք իցեն, թէ ոգիք մարդկան յուզիցին, յորժամ զնոցա՝ ընդ որս կենաց կցորդ կարիցեն լինել, զքաջութիւն եւ զլաւութիւն տեսանիցեն։ Թէպէտ եւ հաստատագոյն լինի սէր յընդունելոյ անտի երախտիս բարեաց, եւ ի տեսանելոյ զինամն կամացն, եւ ի կցորդութենէ կենաց. զի այս ամենայն յորժամ յառաջին շարժումն անդր մտացն եւ սիրոյն յաւելցի, աքանչելի իմն յորդեալ բորբոքեսցի զթոյն յաճախութիւն։ Իսկ եթէ ի տկարութենէ իմն ելեալ բարեկամութիւնն կարծիցի ոմանց, որպէս զի իցէ ինչ ի միջի, որով իւրաքանչիւր ոք այնմ՝ որում ցանկայն, հասանիցէ, արդարեւ ի բաղում անարդութիւն եւ ի չաղնուականութիւն ինչանիցի բարեկամութեան սկիզբն։ Զի կամին իմն թէ ի չքաւորութենէն եւ ի կարօտութենէ ծնանիցի։ Եթէ այն այնպէս էր, ապա որչափ տկարագոյն եւ չքաւոր ոք զանձն համարէր, դոյնչափ պատշաճագոյն ի բարեկամութիւն գտանէր. որ չէ քանզի եւ չէ իսկ այնպէս։ Զի որչափ վստահ յիւր անձն ոք իցէ եւ ազգի ազգի առաքինութեամբք եւ իմաստութեամբք այնպէս պարսպեալ եւ ամրացեալ, որպէս զի չիցէ ինչ ումեք կարօտ, եւ զամենայն ինչ՝ որոց պէտս ունիցի, յիւրում անձին բովանդակեալ գտանիցէ, եթէ խնդրիցէ այնպիսին բարեկամութիւն խառնել եւ ի նմին ցանգորդել, եւս իմն աւելի բարձրագոյն եւ յառաջադէմ ի նմին լինիցի։ Կարօտ ինչ ինեւ էր Ափրիկանոս. եւ ոչ երբեք. այլ եւ ոչ ես նովաւ կարօտ ինչ էի։ Սակայն զարմացեալ ընդ նորա գեղեցիկ առաքինութիւնսն, եւ նա եւս, թերեւս կարծեաք ինչ՝ զոր զբարուցն իմոց ունէր, սիրեաց զիս։ Յաճախեաց զինամն ստէպ կցորդութիւն կենաց։ Եւ թէպէտ բաղում եւ մեծամեծ օգտութիւնք զայնր զհետ եկին, այլ ոչ եթէ նոցին ակնկալութիւն պատճառք սիրոյն եղեն։ Զանզի որպէս երախտիս այլոց առնեմք եւ առատամիտ լինիմք՝ ոչ զի շնորհս ինչ պահանջեցեմք, (զի ոչ եթէ ի վարձու տամք զբարերարութիւնն)

այլ զի անդստին ի բնածին բարուց մերոց մեր եւ յօ-
ժարք յառատամտութիւն եմք. դոյնպէս եւ զբարեկա-
մութիւնն ոչ վասն վարձուց ինչ ակնկալութեան, այլ
զի համբրէն հեշտականութիւն նորին եւ շահ ի նմին իսկ
ի սէրն բովանդակեալ կայ, պատշաճ համարիմք խնդրել։
Սակայն նոքա՝ որ իբրեւ զանասունս անխօսունս զամենայն
ինչ ի ցանկութիւն անդր ձգեալ տանիցին, կարի իսկ
օտարոտի կարծիս զսմանէ կարծեն։ Եւ չեն ինչ զարմանք։
Զի որ զեւրեանց միտս եւ զսորհուրդս զամենայն յայտ-
պիսի խոտան եւ յանսրդագոյն իրս հաստատեալ եղեալ
իցեն, չէ մարթ նոցա առնուլ ինչ յանձն ի բարձրակա-
նացն եւ ի փառաւորացն եւ յաստուածեղենաց։ Այլ
իրի իսկ թողցուք ի բաց զայնպիսիսն ի բանից աստի մե-
րոց, եւ հաւանեալ առցուք յանձն՝ եթէ զաղդումն սի-
րոյ եւ զգութ խնամոց բնութիւնն ինքնին գլխովին ծնա-
նիցի, յորժամ նշանակ լաւութեան ընծայանայցէ. եւ
որ այնմ ցանկանայցեն, մնա երթեալ զնովիմբ գիրկս
արկանիցեն, զի ի պիտանութեան այնր՝ զոր սկսանն սի-
րել, եւ ի բարն վայելեսցեն, եւ նմանագոյնք ի սէրն եւ
հաւասարք լինիցին, եւ առաւել յօժարագոյնք ի բարե-
բարել քան ի պահանջել։ Եւ սոյն ազնուական մրցու-
թիւն լինիցի ի նոցա միջի։ Այսպէս բաղում շահք մե-
ծաշահք ի բարեկամութենէն կթիցին, եւ սկիզբն նորա
ի բնութենէ եւ ոչ եթէ ի տկարութենէ լինիցի, եւ
առաւել հաստատագոյն եւ ճշմարտագոյն։ Զի եթէ
շահիցն ակնկալութիւն զբարեկամութիւնսն խառնէր, ի
նոցա փոփոխել՝ լուծեալ քայքայէր։ Այլ քանզի չէ
մարթ բնութեանն փոփոխել, յայն սակս եւ բարեկա-
մութիւնք ճշմարիտք՝ տեւականք եւ մշանջենականք են։
Աւասիկ յայտ արարեալ ցուցաւ ձեզ սկիզբն եւ ծա-
դումն բարեկամութեանն, եթէ ոչ ընդդէմ սոցին ինչ
բանս ասել կամիցիք։

ՓԱՆՆԻՈՍ. Այլ դու յառաջ զբանդ մատո. քան-
զի ես փոխանակ ընդ սորա որ կրսերս է, ըստ իրաւանց
խմոյ երիցութեան առնեմ պատասխանի։

ՍԿԵՒՈՂԱ. Եւ կարի իսկ քաջ. վասն որոյ լուիցուք։

167
41

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
ՀԱՅԿ-СОФА

Ժ

ՂԵՂԻ. Ամէն լուսաւոր, ամէն պատուականք, զբարեկամութեան ճառն՝ զոր ես եւ Սկիպիոն բաղում անգամ ի միջի մերում ճառէաք։ Թէպէտ եւ ասէր նա թէ կարի դժուարին իցէ տեւել բաւել ի բարեկամութեան մինչեւ ցկատարած կենաց։ Զի կամ վասն զի ոչ նոյն ինչ երկոցուն եւս օգուտ է, բաղում անգամ քակի բարեկամութիւնն, եւ կամ զի զընկերհաշտութենէ ոչ զնոյն կարծիս ունին՝ բաղում անգամ լուծեալ եղծանի։ Վասն որոյ եւ ասէր իսկ եթէ բարք մարդկան հանապազ փոփոխին, մերթ ի ձախողանաց, եւ մերթ ի հասակացն զարգանալոյ։ Եւ զառակ օրինակի սոցին ի մանկութեան տիոցն առնոյր. զի եւ կարի իսկ կարեւոր սէր մանկանցն բաղում անգամ նուազէ, յորժամ ի չափ հասեալ՝ զառնացի պատուճանն զգենուցուն։ Իսկ եթէ պահիցեն եւս մինչեւ ի տիս երիտասարդութեանն, այլ յայնժամ կամ ամուսնութեանն կռուովք, եւ կամ վասն օգտութեան ինչ իրիք, որում երկոքին միանգամայն չկարիցեն հասանել, լուծանի եւ քակի։ Թէպէտ եւ իցեն ոմանք՝ որ կարի յառաջադէմ ի բարեկամութեան իցեն, սակայն բաղում անգամ եւ այն եւս եղծեալ ապականիցի՝ եթէ ի պատուոյ կռիւս անկեալ կործանեսցին։ Այլ քան զամենայն ցաւ ժանտադործ եւ ապականիչ ի բարեկամութիւնս՝ ընչիցն ցանկութիւն է, զոր բազումք ունին. իսկ յաւագայ միջի վասն պատուոյ եւ սնապարծիին փառաց մրցութիւնք եւ զկարի սերտ բարեկամն՝ անհնարին թշնամիս եւ ատելիս իրերաց գործեցին։ Դարձեալ, եւս իմն մեծամեծ կռիւք ծնանիցին, եւ բաղում անգամ յիրաւի իսկ, եթէ այնպիսի ինչ ի բարեկամէն ոք խնդրիցէ, որ չիցէ ինչ ի դէպ եւ վայելուչ, զի կամ սպասաւորք նորա անառակ ցանկութեանն, եւ կամ թիկունք եւ օգնական անիրաւութեան լինիցին։ Զոր եթէ չառնուցու ոք յանձն, թէպէտ եւ գործ ազնուական գործէ, բայց սակայն նոցա՝ որոց չառ յանձն հաւանել, այնպէս իմն թուի եթէ զօրինօք բարեկամութեանն անցանիցէ. իսկ որ իշխիցենն զամենայն ինչ ի բարեկամացն խնդրել, յայտ իմն այնու առնեն,

եթէ եւ ինքեանք եւս վասն բարեկամին զամենայն առնելոց են։ Նոցա տրտունջքն՝ ոչ զբազմաժամանակեան ընտանութիւնն միայն ջնջեալ եղծանեն, այլ եւ ատելութիւնս մշանջենաւորականս ծնանիցին։ Այսչափ անհնարին աղէտք եւ տագնապք պատեալ պաշարեալ են զբարեկամութեամբ, որպէս զի թէ յայնմ ամենայնէ ոք զերծանիցի, ոչ միայն գործ խնամութեան գործիցէ, այլ եւ երջանիկ եւս լինիցի, որպէս Սկիպիոն ասէր։

ԺԱ

Նմին իրի նախ զայն իմն տեսցուք, թէ հաճոյ իցէ, եթէ ո՞րչափ ինչ յառաջադէմ արժան իցէ լինել սիրոյ ի բարեկամութեան։ Եթէ ունէր բարեկամն Կորիողանոս, պարտ ինչ էր նոցա ընդ նմա ի մարտ պատերազմի ի վերայ հայրենի աշխարհին յառնել. միթէ կա՞յր ինչ հարկ ի վերայ բարեկամացն Վ. Իսկեղինեայ՝ որ թագաւորութեան թեկն ածէր, եւ կամ Սպ. Մեղեայ՝ թիկունք եւ զօրաւիդն նոցին լինել։

Տի. Գրակքոս յորժամ անհնարին տագնապս ի վերայ ընկերհաշտութեան հասուցանէր, տեսանէաք եթէ ի Կ. Տուբերոնեայ եւ ի զուգական բարեկամացն լքեալ թողեալ էր։ Այլ Կ. Բղոսիոս կումանացի ասպնջական ձերոց ընտանեացն, Սկեւոլա, յորժամ եկն առ իս՝ զի վասն ներելոյ թողութեան աղաչիցէ, մինչդեռ ի խորհրդեանն մնա առ Ղ. Լենատ եւ առ Հռուպիղ բդեաշխան էի, զայս ինչ պատճառս ածէր ի մէջ, զի ներիցեմ նմա. Այնչափ ինչ, ասէ, Տի. Գրակքոս մեծարոյ էր ինձ, մինչեւ համարէի իմն եթէ զոր նայն կամիցի, պարտ իցէ ինձ առնել։ Յայնժամ հարցի ցնա. Եթէ կամէր զի հուր ի Կապիտոլիոնն արկանիցես, իշխէի՞ր եւ զայն առնել։ Զկարէր նա, ասէ, այնպիսի ինչ կամել։ — Այլ թէ կամէր։ — Ընայի, ասէ։ Տեսանե՞ս քանի անարժան են բանքս. եւ արդարեւ արար իսկ այնպէս, մանաւանդ թէ եւս իմն աւելի անհնարին չարիս քան զոր ասացն, գործեայ։ Վասնզի Տի. Գրակքեայ ոչ հնազանդ միայն եղեւ, այլ եւ գլուխ եւս խակադործ ստահակութեանն եկաց. եւ ոչ ընկեր լոկ եւ գործակից նորա մղեդին կա-

տաղութեանն, այլ եւ առաջնորդ եւս զանձն ընծայեցուցանէր։ Յայն սակս վասն սորին անհանձարութեան զարհուրեալ ի նորոդ հարցափորձէն, մնաղապուր փախըստեայ Ասիացւոց աշխարհն գնայր, եւ անձամբ զանձն ի թշնամեաց ձեռս մատնէր, եւ զանհնարին վրէժ ընկերհաշտութեանն լուծանէր։ Արդ չեք ինչ չմեղադրութիւն յանցանացն՝ զոր վասն բարեկամին ոք յանցանիցէ։ Եւ քանզի կարծիք առաքինութեանն՝ բարեկամութեան առիթ լինին, յորժամ յառաքինութենէն կասիցէ ոք, կարի դժուարին լինիցի այնուհետեւ բարեկամութեանն կալ յակաստանի։

Եթէ արդար ինչ համարիցիմք շնորհել բարեկամացն զամենայն ինչ զոր խնդրիցեն, եւ կամ ընդունել զոր ի նոցանէն խնդրիցեմք, կատարեալ յիմաստութեանն եմք, եթէ ոչ ախտք ինչ ի ներքս խառնիցին. այլ զայնպիսի ինչ բարեկամաց ասեմ, որ առաջի աչաց իցեն, զորս եւ տեսանիցեմքն իսկ, կամ զնոցին յիշատակս ցանդ ի մտի ունիցիմք, եւ կամ զի ամենեցուն յայտնի եւ ծանօթ իցեն։ Անդստին ի սոցանէ պարտ եւ պատշաճ է մեզ առնուլ օրինակս նմանութեան, եւ առաւել ի նոցանէ որ կարի միջամուխք յիմաստութիւնն իցեն։

Յայտ իսկ է մեզ եթէ Պապոս Եմիղեոս կարի ընտանութեամբ ընդ Կ. Ղուսկինեայ էր, քանզի այնպէս իմն ի նախնեացն ընկալաք, երկիցս բդեաշխք եւ համարակարք կացին ի միասին. յիշատակի եւ այս եթէ յայնժամ Մ. Կուրիոս եւ Տի. Կորունկան ընդ սոսին եւ ընդ միմեանս եւս ընտանեդոյնք էին։ Եւ արդ ո՞ ոք կարիցէ կասկած ի մտի ունել, թէ խնդրեաց ոք ի նոցանէ ի բարեկամէն իւրմէ այնպիսի ինչ՝ որ հակառակ հաւատարմութեանն եւ երդման եւ ընկերհաշտութեան իցէ։ Այլ զի՞նչ հարկ ի վերայ կայցէ այսպիսի ինչ ասել վասն արանցս այսոցիկ, զի եթէ խնդրէր եւս, չէր ընդունելոց, քանզի լաւք եւ առաքինաւորք էին արքն. իսկ արդ որ զայսպիսի ինչ յորժամ աղաչիցին՝ կատարիցէ, եւ կամ ինքն յայլմէ խնդրիցէ, ո՞չ ապաքէն գործ անարժան գործէ։

Ի սոյն մոլորութիւն զառաջան եւ Գ. Կարբոն եւ Կատոն. քանզի թէպէտ եւ ոչ ինքնին ի բռնութիւնս

թեւակոխէին, բայց սակայն Տի. Գրակէեայ բռնութեանցն հաճեալք՝ ընորին զհետ երթային. մանաւանդ Գայիոս եղբայր Պատոնի՝ որ յառաջագոյն դոյզն ոք էր, այլ այժմ եւ նա սաստիկ հակառակութեամբ ի վերայ ընկերհաշտութեանն յարուցեալ է։

ԺԲ

Այսուհետեւ այս ինչ օրէնք ի բարեկամութեանն հաստատեցին, մի անպատեհս ինչ խնդրել, եւ ոչ՝ թէ ի մէնջ խնդրիցեն, կատարել։ Զի ոչ պատշաճ ինչ չմեղադրութիւնն է, որ եւ ընդունելի իսկ չէ, յորժամ խոստովան ոք լինիցի թէ վասն բարեկամին յանցուցեալ իցէ, եւ կամ ընդդէմ ընկերհաշտութեանն ստահակեալ՝ եւ այնպէս կամիցի արդարանալ։ Զանգի յայնպիսի ինչ վայրի զետեղեալ եմք, Փաննիէ եւ Սկեւոդա, զի հարկ ի վերայ կայ մեզ զհանդերձեալ դէպսն ընկերհաշտութեանն կանխաւ տեսանել։ Զանգի խոտորեցան սակաւիկ մի բաղք մեր եւ գնացք ի յօրինաւոր կարգաց նախնեացն։ Տի. Գրակքոս գուն եդեալ Ջանայր թագ կապել եւ զարքունական իշխանութիւնն առնուլ, որ եւ թագաւորեաց իսկ սակաւ ինչ ամիս։ Լցեալ տեսեալ եւ կամ լուեալ սոյնպիսի ինչ ազգն Հոռոմոց։ Սմին բարեկամքն իւր եւ մերձաւորք յետ իւրոյ մեռանելոյ նմանողք եղեն. զորոց զանհնարին չարիսն՝ զոր ընդ Սկիպիոն անցուցին, չկարեմ առանց արտասուաց պատմել։ Զանգի Կարբոնի՝ որչափ ձեռնհաս էաք, վասն նորոգ պատժոցն Տի. Գրակքեայ ներեցաք։ Այլ թէ զինչ ակն զամկապետութենէ Կ. Գրակքեայ ունիցիմ, չէ համարձակ ածել զմտաւ. քանզի հանապազ տարածանի ժանտն եւ ապականութիւնն՝ որ սկսաւն, ապա ուրեմն ի կատարումն երթեալ հասանիցէ։ Տեսանէք իսկ ի տախտակին եթէ որչափ ինչ ՁԼսաք դործեալ իցեն յառաջագոյն՝ նախ Գաբինեան օրինաքն, եւ յետ երկուց ամաց Կասսիականաւն[13]։ Տեսանեմ եթէ զատեալ անջատեալ է ժողովուրդն ի ծերակուտէն, եւ կարծեաք խառնաղանձ բաղմութեանն մեծամեծ իրք վճարին. քանզի բաղումք այնմ

իմն ուշ ունին թէ զեւարդ մարթ իցէ զայն առնել, եւ ոչ թէ որով օրինակաւ հակառակ կալ այնմ հնար իցէ։

Եւ ընդէր իսկ զայս ամենայն բանս յաճախիցեմ. այլ զի յայտ լինիցի եթէ ոչ ոք առանց բարեկամաց յայսպիսի իրս մտաբերիցէ։ Այր վասն պարտ եւ պատշաճ է պատուէր ի վերայ դնել լաւացն, զի թէ յայսպիսի բարեկամութիւն անգիտութեամբ ինչ անկեալ ի-ցեն, մի ինչ համարիցին, եթէ՝ թէպէտ եւ անհնարին վնասս ընկերհաշտութեան բարեկամն հասուցանիցէ, չի-ցէ նոցա օրէն ի բաց ի նմանէ հեռանալ։ Իսկ յոռեացն եւ անպիտանեաց պարտ է պատիժս սահմանել, եւ ոչ նուազագոյն ինչ նոցա՝ որ կցորդք եւ արբանեակք այլոց ի չարիսն իցեն, քան նոցին՝ որոց գտակն եւ առաջնորդ անօրէնութեան լեալ իցէ։ Մի՞ ոք պայծառագոյն քան զԹեմիստոկղէս ի Յունաց աշխարհին եղեւ, ո՞ ոք հա-րբստագոյն. որ մինչ զօրավարն էր ի պարսկական պատե-րազմին՝ զՅունաց աշխարհ ի ծառայութենէն թափէր. այլ յորժամ վասն նախանձուն եւ ատելութեան յաշ-խարհէն վտարէր, չունէր ժոյժ ապիրատութեան իւրոյ աշխարհին, որում պարտ էր տանել մնադեւր մնօք։

Զայն ինչ զոր Ի. ամօք յառաջ Կորիողանն[14] առ մեզ գործեալ էր՝ եւ նա գործեաց[15]։ Հայց սակայն ոչ ոք նոցա թիկունք եւ զօրաւիգն ընդդէմ հայրենի աշխարհին գտա-նէր. յայն սակս եւ երկոքին եւս անձանց արարին։ Նմին իրի եթէ բարեկամութեանն բարբանօք կցորդ ոք անօրի-նին լինիցի, ոչ միայն չէ պատշաճ չմեղադրութիւն զայն համարել, այլ եւ բազում պատիժս ի վերայ ածել, զի մի ինչ կարծիցի թէ համարձակ իցէ, յորժամ ի մարտ պատերազմի ի վերայ հայրենի աշխարհին բարեկամն յառ-նիցէ, ընկեր եւ գործակից նմին գտանել։ Եւ քանզի սկիզբն այնմ ապիրատութեան եղեւ, կարի կասկածեմ զի մի առ յապա ժամանակս սոյն աղէտք եւ մերում հայ-րենեաց հասանիցեն։ Իսկ ինձ քան զայժմու պայմանաց ընկերհաշտութեանն, աւելագոյն զհանդերձելոցն՝ յորում յետ իմոյ մեռանելոյ գտանիցի, հոգ ի մտի կայ։

ԺԳ

Այսուհետեւ սոյն այս առաջին օրէնք բարեկամութեանն հաստատեսցի, զի իրս վայելուչս ի բարեկամէն խնդրիցեմք, եւ վասն նոցա գործս լաւութեան գործիցեմք։ Մի ինչ կայցեմք մնայցեմք դանդաղեալք, զի խնդրիցէ ոք ինչ ի մէնջ։ Հանապազ փոյթն եւ յօժարութիւն մնա կայցէ եւ յապաղութիւնն քաջ ի բաց հեռացոյն։ Բազում համարձակութեամբ եւ յօժարութեամբ տայցեմք խորհուրդս։ Նոխութիւն բարեկամացն՝ որ թելադիրն եւ յորդորիչ ի լաւ անդր լինիցին, բազում զօրութիւն ունիցի, զոր ի կիր արկանիցէ ի խրատել՝ ոչ միայն յայանապէս եւ համարձակութեամբ, այլ եւ յորժամ հարկ ի վերայ կայցէ, սաստիկ բանիւք. սակայն պարտ եւ պատշաճ է, զի եւ նա զոր խրատիցէն, մտադիւրութեամբ անսայցէ։

Ինձ այսպէս թուի եթէ ոմանց՝ զորոց լսեմ թէ իմաստունք ի Յունաց աշխարհին կարծիցին, ցանգ նորանշան եւ զարմանալի իրս ասելոյ փոյթ ի մտի կայ, եւ զամենայն իրաց բազում նուրբ բանիւք ճառ արկանելոյ։ Այսոցն այնպէս իմն թուի եթէ արժան իցէ խորշել ի բազմացն բարեկամութենէ, զի մի հարկ ինչ լինիցի միումն վասն բազմաց ի հոգս եւ ի վարանս մտանել. եւ դարձեալ թէ իւրաքանչիւր ումեք իւր իրք շատ եւ բաւական իցեն. իսկ օտարոտի ինչ իրաց միջամուխ լինել կարի ծանրատաղտուկ իցէ։ Առաւել հեշտական է, ասեն, ընդարձակագոյն զերասանակս բարեկամութեանն թողուլ, զոր թէ կամիցիս, ձգեալ ամփոփիցես, եւ յորժամ ախորժիցես, ի բաց արձակիցես։ Քանզի անկասկածն լինել, ասեն, դլուխ երանելի կենաց է, յորում չկարիցէ ոգին վայելել, եթէ ինքն միայն առանձին վասն բազմաց ի տագնապ երկանց գտանիցի։

Իսկ կէսք եւս իմն անպատեհագոյնս եւ անհեղեղս բարբառին, զորս սակաւիկ մի յառաջ կարճառօտիւք համառօտս յանդիման կացուցաք, թէ վասն պաշտպանութեան եւ օգնականութեան, եւ ոչ վասն սիրոյ եւ խնամոյ՝ բարեկամութեան արժան իցէ ցանկանալ։ Վասն որոյ որչափ ուրուք ոյժ, ասեն, սակաւ իցէ եւ դոյզն զո-

րութիւնն, դոյնչափ աւելագոյն բարեկամութեան ցան-
կանայցէ. դմին իրի իսկ կանայք առաւել քան զարան
զբարեկամութեան պաշտպանութիւն խնդրեն, եւ ան-
ինչքն քան զընչաւէտսն, եւ եղուկքն՝ քան զայնոսիկ՝ որ
երանիկքն եւ երջանիկք հաշուիցին։

Ո՛ մեծապայծառ իմաստութեան. քանզի թուի իմն
թէ զոսկէձաձանչ արեգակն յաշխարհէ բառնայցեն, որ
փոյթ յանձին կալեալ ճգնիցին ջնջել զբարեկամու-
թիւնն ի կենաց մարդկան, քան զոր չէ մեր ազնուագոյն
ինչ եւ հեշտական յանմահ դիցն ընկալեալ։ Զանզի
զի՞նչ այն անկասկած հանգիստն իցէ, որ թէպէտ եւ
ցանկալի եւ տենչական է, սակայն է ուրեք զի հարկ է
մերժել զայն եւ հալածել. չէ ի դէպ ի վայելուչ ինչ
իրաց եւ ի գործոց լաւութեան ի բաց խորշել, զի մի ի
հոգս եւ ի տատամսութիւն անկանիցիմք։ Զի եթէ ի
հոգոց փախչիցիմք, հարկ է եւ յառաքինութենէն ի
բաց սրանալ. քանզի առաքինութեանն պարտ եւ պատ-
շաճ է բաղում հոգովք եւ անհնարին աշխատութեամբք
զեւր հակառակսն մերժել. որպիսի ինչ լաւութեանն՝ զյո-
ռութիւն, եւ զգաստութեանն՝ զցանկութիւն եւ ժրու-
թեան՝ զվհատութիւն։ Այր վասն տեսանեմք եթէ գործք
անիրաւաց՝ արդարոց բաղում ցաւոց պատճառք լինի-
ցին, եւ տկարացն՝ քաջացն եւ առաքինեաց. նոյնպէս
եւ որ պարկեշտութեան կեանս կեցեն, ընդ այլոց խառ-
նակեցիկ կեանս կարի տրամիցին։ Ապա առաքինաւոր
եւ հաստատուն ոգւոյ է խնդալ եւ ուրախ լինել ընդ
լաւութիւն, եւ ընդ նոցին հակառակսն տրտմել եւ
տխրել։

Սմին իրի իսկ եթէ ցաւք ինչ ի միտս իմաստնոյ
անկանիցին, որ անկանիցին իսկ՝ եթէ չհամարիցիմք թէ
բնութիւն մարդկեղէն խլեալ իցէ ի սրտէ նորա, ապա
զի՞նչ պատճառք իցեն զբարեկամութիւնն ի կենաց բնա-
ջինջ առնելոյ, զի մի վիշտս ինչ վասն այնորիկ հասա-
նիցէ վշտանալ։ Զի եթէ զյոյզս շարժմանց ոգւոցն ի
բաց բառնայցեմք, ոչինչ ընդհատ այնուհետեւ, ոչ ի
ճարակաւորաց միայն, այլ եւ ի քարէն եւ ի փայտէ
եւ յայլոց ինչ սոցին նմանեաց մարդն գտանիցի։ Զան-
զի ոչ եթէ, որպէս ոմանք դանդաչեն, երկաթի ինչ

իցէ առաքինութիւն, այլ որպէս եւ յայլ եւս իրս, նոյնպէս եւ ի բարեկամութեան՝ քաղցր եւ համբոյր է, որպէս զի ընդ բարիս բարեկամին ուրախ լինիցի, եւ ընդ նորա վիշտս տրտմիցի։ Այսն այնորիկ նեղութիւնն այն եւ անձկութիւն չէ ձեռնհաս զբարեկամութիւն ի կենաց բառնալ, որպէս եւ ոչ առաքինութիւնն, վասն զի հոգս եւ տառապանս ունի, խոտան ինչ իցէ։

ԺԴ

Այլ յորժամ բարեկամութիւն ոք ընդ այլում խառնիցէ, որպէս կանխագոյն ասացաք, այս ինքն է եթէ նշանակ ինչ առաքինութեան յուրուք վերայ երեւիցի եւ մեւս եւս ոք առաքինի երթեալ ընդ նմին միաբանիցի, հարկ է թէ սէր անտի ծնանիցի։

Զանգի զի՞նչ ինչ անպատեհագոյն քան զայն կայցէ, զզուր եւ զնոտի իրս, որպիսի ինչ զպատիւս եւ զփառս, զշինուածսն եւ զհանդերձս եւ զայլն եւս զմարմնաւոր սպասսն խնդրել եւ նոքօք ուրախ լինել, եւ չհաճել ինչ ընդ ոգի առաքինի, որ կարիցէ խնամն ընդունել եւ զայնր փոխարէնս հատուցանել։ Զանգի զի՞նչ քաղցրագոյն եւ հեշտականագոյն քան զհատուցումն խնամոց եւ քան զփոխարէնս սիրոյ եւ երախտեաց։

Իսկ եթէ զայն եւս ի նոյն յարեալ յաւելուցումք, զոր յիրաւի իսկ մարթ է յաւելուլ, թէ չէք ինչ՝ որ այնպէս յոժարեցուցանել եւ յինքն յանկուցանել կարիցէ, որպէս նմանութիւն բարուցն ի բարեկամութեան, դիւրագոյն լինիցի այնուհետեւ հաւանել, թէ արդարեւ լաւք զլաւսն սիրիցեն եւ զիրկ ընդ խառն ընդ միմեանս լինիցին, որպէս թէ մերձաւորք եւ ազգականք եւ բնութեամբն իսկ զօդեալք ընդ իրեարս իցեն։ Զի բնութիւն քան զամենայն ինչ աւելագոյն իւրոց նմանեաց ցանկանայ եւ զնոսին ձգեալ առ ինքն ժողովէ։ Այսն որոյ այս իսկ յայտ է, Փաննիէ եւ Ակեւոդա, որպէս ինձ թուի, եթէ ի լաւաց միջն ի հարկէ իմն ծնանիցին սէր եւ ընդելական խնամք, որ աղբեւր բարեկամութեանն է անդբսային ի բնութենէ կարդեալ. այլ այնմ լաւութեան եւ խառնիճաղանճ բազմութիւնն եւս հաղորդ է։ Զանգի

չէ ինչ մարդի առաքինութիւն, եւ ոչ աննուէր եւ ամբարտաւան իցէ. որ ամենայն իսկ համբրէն ազգաց պաշտպանէ, եւ զնոսին ազնուագոյն դարմանէ. որ թէ խորշէր ինչ եւ դարշէր ի սիրոյ խառնաղանճ ռամկին, ապա եւ առնէր իսկ ոչ այնպիսի ինչ: Եւ դարձեալ թուի իմն եթէ որ վասն շահից ինչ ակնկալութեան բարեկամութիւնս կերպարանիցի, զցանկալի զօդ բարեկամութեան ի բաց բառնայցէ: Վասնզի ոչ այնպէս օգտութիւնն որ ի բարեկամէն ծնանիցի, որպէս նորին սէր ուրախ առնիցէ. եւ յայնժամ քաղցր եւ հեշտական գործ բարեկամին լինիցի, յորժամ սիրոմն եւ յօժարութեամբ գործիցի: Իսկ վասն կարօտութեան զբարեկամութիւնն ունել, այնչափ ինչ օտար եւ անընտանի է, զի նոքին որ բաղում ինչս եւ արարս ունիցին, եւ հանճարով եւս եւ քաջութեամբ զարդարեալք եւ ամրացեալք՝ չկարօտանայցեն ումեք, առատամիտք եւ երախտագործք ի բարեկամութեան լինին: Եւ չգիտեմ թէ հարկ ինչ իցէ բարեկամին չկարօտանալ իւիք: Վասնզի զնա՞րդ իսկ մարթ էր մերոյ սիրոյն երեւել, եթէ ոչ մերովք խորհրդովք եւ վաստակովք ի խաղաղութեան ժամանակի եւ ի պատերազմի կարօտ ինչ լինէր Սկիպիոն: Այսուհետեւ յայտ իսկ է թէ ոչ բարեկամութիւնն վասն օգտութեան իցէ, այլ օգուտն եկն զհետ բարեկամութեան:

ԺԵ

Ապա չէ իսկ ի դէպ ունկնդիր լինել նոցա՝ որ անձնատուր դրդանաց եւ փափկութեանց իցեն, յորժամ զբարեկամութենէ՝ որում չիցենն տեղեակ, այնու զի ոչ վարեալ նովաւ իցեն, եւ ոչ մնօք զհանդամանսն ծանուցեալ, ճառիցեն: Զի՞ այն ոք իցէ որ ոչ սիրել զոք կամիցի, եւ ոչ սիրելի ումեք լինել, յորժամ ի լիութեան եւ ի յղփութեան համբրէն իրաց կեանս վարիցէ: Բռնաւորաց են այս կեանք, որ ամենեւին լոկ ի հաւատարմութենէ եւ ի սիրոյ են, եւ չէ իսկ մարթ հաստատութեամբ վստահ ի նոցա խնամսն լինել. ամենայն ինչ ցանդ կասկածանօք է, բնաւ ի վարանի. իսկ բարեկամութեան եւ ոչ սակաւ ինչ նշմարանք ի նմին երեւին: Վասն-

զի՞ ոք սիրիցէ զայն՝ յորմէ երկնչիցին, եւ կամ զնա՝ որ ի նմանէն երկիցէ։ Պահել պահեն զբարեկամութիւնն առ ժամանակ մի կերպարանօք միայն, այլ յորժամ անկանիցին, որպէս բազում անգամ դէպ լինիցի, յայնժամ ապա դիւրին իցէ ի միտ առնուլ թէ ո՞րչափ աղքատք ի բարեկամաց էին։ Պատմեն իմն եթէ Տարկուինոս ի ժամանակի վտարանդութեանն խօսեցեալ իցէ այսպէս զսոյն ձեւ. Այժմ իսկ ծանեայ թէ ո՞ք ի բարեկամաց իմոց ճշմարտութեամբ զբարեկամութիւնն ունէր, եւ ո՞ կերպարանօք եւեթ, քանզի չեմ ձեռնհաս փոխարէնս ինչ ումեք առնել։ Թէպէտ եւ զարմանք թուին ինձ, թէ զիա՞րդ կարաց նա ունել բարեկամն նովին ամբարտաւանութեամբ եւ ժպրհութեամբ։ Եւ որպէս բոյս բարուց նորա զորմէ ասացաքն, չկարէր ճշմարիտ բարեկամն յարդարել, սոյնպէս եւ իշխանութիւն հարստացն, արդել եւ խափանիչ հաւատարիմ բարեկամութեանն լինիցին։ Զի բախտն ոչ միայն կոյր եւ զաչացու է, այլ եւ զայնոսիկ՝ որ ի նմին շաղեալ պատեալ իցեն՝ կոյրս յարդարէ։ Վասն որոյ իւրեանց յամառութեամբն եւ խեռութեամբ արտաքս իմն ըստ մարդկեղէն բնութիւնն ելանեն. եւ այնուհետեւ քան զամենայն ինչ դժնդակագոյն եւ ան հանդուրժական անհանձար բախտաւորն դտանի։ Եւ այնմ եւս արժան է ուշ ունել, զի որ յառաջագոյն ընդելական վարս ունէին, իբրեւ յիշխանութիւն եւ յաւագութիւն հասանիցեն, զհին բարեկամն խոտան եւ ընկեցիկ համարին, եւ նորոցն ի խնդիր լինիցին։ Եւ զինչ քան զայն անհանձարոյ կայցէ, զի զոր միանգամ ընչիւք եւ արարովք եւ զօրութեամբ կարիցեն արկանել ի բուռն, որպիսի ինչ երիւարս անհամարս, բազում դասակս ծառայից եւ սպասաւորաց, եւ այլ եւս դունակ դունակ պատմուճանս բազմապայծառս եւ սպասս պատուականս, զամենայն կազմեն եւ պատրաստեն, եւ չառնեն ինչ փոյթ բարեկամն ունելոյ, որ մեծապայծառ եւ գեղեցիկ կարասի է կենաց մարդկան։ Զանգի զայլ ինչ իրս յորժամ պատրաստիցեն, չգիտեն ո՞ւմ պատրաստեն, եւ ոչ ո՞յր վասն աշխատն լինիցին. զի որ դեր ի վերոյ ուժգնութեամբն իցէ, նորա իսկ է այն ամենայն։ Իսկ բարեկամութեանն ստացուած կայ միայ հաստատուն եւ

ստոյդ իւրաքանչիւր ումեք՝ որ զայն ստանայցէ. որպէս զի եթէ պարգեւք բախտին մնայցեն, սակայն որ լքեալ եւ զրկեալ ի բարեկամաց իցէ, չկարէ քաղցր եւ հեշտական կեանս ունել։ Այլ վասն սորին մինչեւ ցայս վայր։

ԺԱ.

Բայց այժմ պարտ եւ պատշաճ է եւ զսահմանս բարեկամութեանն կարգել, այս իսկ է զզայման սիրելոյ։ Դրիս ինչ կարծիս վասն սորին իրաց լեալ տեսանեմ. բայց սակայն եւ ոչ միւսմ ի նոցանէ առնումս յանձն հաւանել։ Առաջինն այս ինչ է թէ այնպիսի ինչ սէր ընդ բարեկամն ունիցիմք, որպէս ընդ մեր իսկ անձն ունիմք։ Դ՝ երկրորդն՝ թէ մեր գութն կշիռ հասարակ դթոյ բարեկամացն՝ զոր առ մեզն ցուցանեն, դտանիցի։ Իսկ երրորդն՝ թէ որչափ ինչ մեծարդի զանձն ոք հաշուիցի, նոյնչափ եւ ի բարեկամէն համարիցի։ Զառնումս յանձն եւ ոչ զմին ի կարծեացն։ Զի առաջինն՝ որ ասէն, եթէ իւրաքանչիւր ոք նոյն եւ միօրինակ խնամովք եւ անձին եւ բարեկամին դարման տանիցի, քաջ ի բաց հեռի ի ճշմարտութենէն է։ Զանգի բեւր ինչ իրք են՝ զորս թէպէտ եւ վասն մեր չառնիցեմք, վասն բարեկամաց յօժարադոյնս կատարեմք։ Որպիսի ինչ, աղաչել զանարժանն եւ կամ յաղերս անկանել, դառն եւ սաստիկ բանիւք յարձակել ի վերայ ուրուք, եւ բազում սաստկութեամբ հալածական առնել, ի մեր իրս չեն վայելուչ, բայց սակայն յիրս բարեկամացն կարի պատշաճական եւ վայելուչ իցեն։ Դ՝ է ուրեք զի արք լաւք բազում ինչ յիւրեանց արարոցն ծախեն, զի ի նոսին բարեկամքն քան ինքեանք վայելեսցեն։

Իսկ երկրորդ կարծիք այն իսկ է, որ սահմանէ զբարեկամութիւնն կշիռ երախտեաւքն եւ խնամով։ Սովին իսկ այսու նուազիցի եւ ամիսիցի բարեկամութիւնն։ Ինձ այսպէս թուի եթէ ճշմարիտ բարեկամութեանն արժան իցէ մեծագոյն եւ առատագոյն լինել, եւ ոչ այնպէս հաւասաեաւ միտ դնել, զի մի աւելագոյն քան զոր ընկալաւն՝ հատուցանիցէ։ Դ՝ ոչ երկնչել ինչ պարտ իցէ թէ մի ինչ ի բարեկամութեանն զուր եւ ընդ

վայր վատնիցի կամ յերկիր հեղուցու, եւ կամ կարի իմն դիզեալ աղխաղխիցի։

Այս իմն վատթարագոյն երրորդ սահմանն է՝ որ ասէն, թէ զնոյն ինչ կարծիս զոր զանձնէ ոք ունիցի, եւ բարեկամին պարտ իցէ ունել։ Վրանզի են իսկ ոմանք՝ որ կարի վեհերոտքն են, եւ չունին ինչ ակն ինչս յաճախելոյ եւ երջանիկ կեանս կելոյ։ Ապա ոչ բարեկամի ինչ է նմանող նորա վհատութեանն լինել, այլ մանաւանդ դուն եդեալ ջանալ, զի քաջալերս նորա ոգւոյն մեղկելոյ եւ լքելոյ մատուցանիցէ, եւ խորհուրդս աղնուականս, եւ բազում ակնկալութիւն ի նորա միտն արկանիցէ։ Այսուհետեւ պարտ եւ պատշաճ է այլ իմն սահմանս կարգել բարեկամութեանն. բայց զայն նախ կամիմ յայտ առնել, զոր Սկիպիոն սովոր էր յանդիմանել։ Զիք ինչ, ասէր, բարբառ թշնամի եւ հակառակորդ բարեկամութեան քան զայնր՝ որ ասիցէն, թէ այնպէս զբարեկամն արժան իցէ սիրել, որպէս թէ երբեմն զնա ատելոյ իցէ, եւ չառնոյր իսկ յանձն հաւանել եթէ այս Ռիանդեայ բանք իցեն՝ որ յեւթն իմաստնոց համարի էր, այլ կծծոյ ուրումն եւ փառասիրի, կամ այնպիսւոյ ուրուք՝ որ զամենայն ինչ յիւր զօրութիւնն ձգիցէ։ Վրանզի զնա՞որ բարեկամ լինել ոք կարիցէ՝ որ համարիցին եթէ մարթ է նմա ի թշնամութիւն դառնալ։ Թէ այնպէս ինչ էր, հարկ իսկ էր ցանկալ եւ փափաքել, զի բարեկամն յաճախագոյնս յանցանիցէ, որով բազում պատճառս դտանիցէ զնա ըստդտանելոյ. սմին հակառակ ընդ ուղղութիւնս բարեկամին եւ ընդ հանգիստ նորա պարտ էր խանտալ եւ տրտմել եւ նեղեալ տագնապել։

Զ ասն որոյ այս պատուէր, զոր ուրուք եւ իցէ, բարեկամութեան կորուսիչ կարէ լինել։ Զայն առաւել արժան էր պատուիրել, զի այնպէս փոյթ յանձին ունիցիմք ի յարդարելն բարեկամութիւնս, զի մի զոր կարիցեմքն երբեմն ատել, սկսանիցիմք սիրել։ Իսկ եթէ ի ժամանակի ընտրութեանն ոչ բարւոք եւ ըստ պատշաճի ընտրեալ իցեմք, այնպէս իմն Սկիպիոնեայ թուէր, թէ առաւել պարտ եւ պատշաճ իցէ այնմ տանել՝ եւ ոչ զժամանակս թշնամութեանն ածել զմտաւ։

ԺԷ

Եւ արդ ինձ այսպէս թուի, եթէ զայս ինչ սահմանս արժան իցէ ի կիր արկանել, զի բարեկամքն բարս անարատս եւ ազնուականս ունիցին, եւ յամենայնի եւ ի բնաւի՝ եւ ի խորհուրդս եւ ի կամս հաղորդք եւ միաբանք իրերաց լինիցին։ Որպէս զի եթէ հարկ ինչ լինիցի անարժան կամաց բարեկամացն ձեռնտու լինել, յորժամ կամ կեանք նոցա եւ կամ համբաւ ի վտանգի կայցէ, պարտ է ի ճանապարհէն խոտորել, միայն թէ մի անպատեհ ինչ եւ առականաց իրքն իցեն։ Զի է ինչ սահման, ցորվայր մարթ է ներել բարեկամութեանն։ Բայց սակայն եւ զհամբաւոյ չէ պարտ անփոյթ առնել, եւ ոչ դոյզն ինչ կազմած համարելի է զենաւն քաղաքացեացն. զոր ողջանօք եւ սուտակասպասութեամբ ստանալ բազում ամօթոյ եւ ծանականաց իրք են։ Զառաքինութիւնն՝ որում սէրն ստէպ երթայ զհետ, չէ արժան ի բաց մերժել։ Բազում անդամ տրտնջէր իմն եւ հեծէր Սկիպիոն, քանզի միւսանգամ առ նա դամ, զի նորա իսկ են ամենայն բանքս վասն բարեկամութեան, թէ կարի մտադիւրադոյն են մարդիկ յայլ ամենայն իրս, քանզի կարեն ասել եթէ օրչափ ինչ օգիս եւ այծիս իւրաքանչիւր ոք ունիցի, այլ թէ քանի բարեկամք իցեն նոցա, չկարեն յայտ առնել. վասն զնաշինս ստանալոյ ցանդ ջանան եւ ճգնին, այլ վասն զբարեկամն ընտրելոյ չունին ինչ փոյթ յանձին, եւ չունին ինչ նշանս եւ ծանօթս՝ որովք ընտրել մարթայցեն թէ ո՞ ոք պատշաճ ի բարեկամութիւնն իցէ։ Պարտ եւ պատշաճ է ընտրել զայնպիսիս՝ որ հաստատունքն եւ անշարժք իցեն եւ ամենեւին իսկ պնդագոյնք. այլ այսպիսիքն դուն ուրեք եւ անսար գտանիցին. զորոց եւ դատաստան առնել կարի դժուարին իցէ այնոցիկ՝ որոց չիցէ զփորձ առեալ. իսկ զփորձ անդէն ի բարեկամութեան պարտ է առնուլ։ Այսպէս բարեկամութիւնն կանխէ քան զդատաստանն, եւ չտայ թոյլ զչափ առնուլ եւ փորձել։

Եւ արդ առն իմաստնոյ է զառաջին եռանդն սիրոյ եւ բարեկամութեան ի չափու ունել, եւ զնոսին իբրեւ զկառս վարել. զի զոր օրինակ կառավար խելամուտ նախ

զփորձ զերիւարացն առնու, նոյնպէս եւ նա նախ խելամուտ բարուց բարեկամացն լեալ յիրս ինչ, այնպէս զբարեկամութիւնն արկանիցէ ի կիր։ Ոմանք վասն սակաւարծաթոյ բաղում անգամ երեւիցին թէ ուրչափ թեթեւք իցեն. եւ կէսք եւս՝ որ սակաւուքն չշարժիցին, ի յաճախագոյնսն ճանաչին։ Այլ եթէ գտանիցին եւս ոմանք՝ որ համարիցին եթէ կարի անարդն եւ խոտան իցէ զինչս քան զբարեկամութիւն նախամեծար առնել, ուր ուրեք մարթ իցէ գտանել զայնպիսի ոք՝ որ զպատիւս եւ զաւագութիւն, զիշխանութիւն, զհարստութիւն եւ զճոխութիւն չհամարիցի լաւագոյն քան զբարեկամութիւնն. զի յորժամ ի մի կոյս այս ամենայն դնիցի, եւ ի մեւս թեր բարեկամութեանն օրէնք, ոչ առաւել ընդ սոսա քան ընդ այն կամիցին։ Զանգի ի խոտել զաւագութիւն տկար եւ անզօրական գտանի բնութիւն. որում՝ եթէ լքեալ թողեալ ոք զբարեկամութիւնն՝ հասանիցէ, համարի իմն եթէ վաղվաղակի ի մոռացօնս այն անկանիցի եւ ջնջիցի, այնու զի ոչ վասն դոյզն ինչ պատճառանաց զբարեկամութեամբն զանց արար։

Վասն որոյ կարի դժուարին է ի նոսա՝ որ ի պատուի իցեն եւ յիրս պետութեան դեղերիցին՝ ճշմարիտ բարեկամութիւնս գտանել։ Զանգի ուր ուրեք գտանիցեմք զայնպիսի ինչ ոք, որ զպատիւս բարեկամին նախամեծար քան զեւրն առնիցէ։ Եւ արդ զնարդ. ուրչափ ծանր, քանի դժուարին բազմաց երեւիցի ընկեր եւ կցորդ վշտաց լինել։ Դժուարին է գտանել՝ որ զայնպիսիսն առնուցու յանձն։ Թէպէտ եւ քաջ ասաց Անենիոս, եթէ

ԲԱՐԵԿԱՄ ՃՇՄԱՐԻՏ ՑԻՐՍ ՑԵՂՑԵՂՈՒԿՍ ԵՐԵՒԻ.

սակայն երկու ինչ իրք են որ յայտ արարեալ ցուցանեն թէ ուրչափ ինչ թեթեւք եւ տկարագոյն են բաղումք, յորժամ կամ յաջողութիւնս զբարեկամն խոտիցեն եւ ընդ վայր հարկանիցեն, եւ կամ ի չաջողութիւնսն լքեալ թողուցուն։

ԺԸ.

Իսկ որ յերկոսին եւս պնդադոյն եւ հաստատուն եւ անշարժ զանձն ի բարեկամութեանն ընծայեցուցանիցէ, զայնպիսին ի դուն ինչ եւ անօսր մարդկան համարոյ, մանաւանդ թէ եւ ի կարդէ դիցն արժան է համարել։

Այլ հիմն նորա հաստատութեանն եւ անմեղկութեան՝ զոր ի բարեկամութեանն խնդրիցեմք, հաւատարմութիւն է։ Զի որ ինչ առանց հաւատարմութեան իցէ, այն եւ հաստատուն իսկ չէ։ Եւ դարձեալ, զանկեղծաւորն եւ զընդել, եւ որ հլուական բարս ունիցի՝ պարտ է ընտրել, զի այս ամենայն հաւատարմութեան է։ Իսկ միաք կամակոր եւ բազմադիմի չկարէ հաւատարիմ լինել, եւ ոչ՝ որ ընդ նոյն ինչ չհաճիցի։

Մարթ իսկ եւ պատշաճ է եւ զայն եւս յարել ի սոյն, զի մի յօժարութեամբ զբարեկամն բամբասիցէ եւ կամ եթէ զյանցանաց բարեկամին ամբաստան ոք լինիցի՝ հաւատայցէ. որ արդի ճառեալ հաւատարմութեանն ակն է։ Սովին իսկ այսուիկ առնի ճշմարիտ այն, զոր անդ ուրեմն իսկզբանն ասացաք, եթէ բարեկամութիւնն ի լաւն եւեթ դառնի։ Զանզի արք լաւք՝ զորս եւ իմաստունս եւս մարթ է անուանել, զերկուս զայս ի բարեկամութեանն պահեն. նախ այնմ իմն ուշ ունին զի մի ինչ կեղծեաք եւ կերպարանաք լինիցի, քանզի անկեղծաւոր մտաց է յայայանդիման դրսովել, եւ ոչ կերպարանաք զմիտն բարեքել։ Երկրորդ անդամ՝ զի ոչ միայն զզբպարտութիւնն՝ որ զբարեկամէն լինիցին, Ջանան մերժել, այլ եւ ինքեանք եւս չունին կասկած ինչ ի մտի, եւ չհամարին իսկ թէ ցանզ սակաւիկ ինչ զրկանս հասանիցէ նոցա ի բարեկամէն կրել։

Դարձեալ պարտ եւ պատշաճ է քաղցրախառն բանս եւ բարս բարեբարս ի սոսին յաւելուլ, որ չափ ինչ հանդերձանք բարեկամութեան են։ Զանզի տխուրն տրտմութիւն եւ դժնդակութիւն ծանր եւ տաղտուկ է. իսկ բարեկամութիւնն պարտի մեղմադոյն եւ քաղցրադոյն լինել եւ յամենայն ընտանութիւնս յօժարադոյն։

ԺԹ.

Կայ յայսմ վայրի խնդիր ինչ դժուարին, եթէ արժան իցէ զբարեկամն նորս՝ զարժանաւորս բարեկամութեան, քան զՀինսն մեծարոյս համարել, որպէս զերիւարս մատաղս քան զծերացեալսն նախամեծար առնեմք։ Ո՛վ վարանք որ անարժան են մարդոյ. զի ոչ եթէ ի բարեկամութենէն հանգոյն այլոց իրաց պարտիմք յաղել։ Ամենայն ինչ՝ որ բաղմաժամանակեայն է, իբրեւ զգինի հին քաղցրագոյն պարտի լինել. եւ արդարեւ ճշմարիտ է այն որ ասին, թէ Պարտ է բաղում գրիւս աղի ճաշակել ի միասին, զի լցցի բարեկամութեանն պաշտօն։

Այլ զերս նորս եթէ յոյս ինչ ակնկալութեան մատուցանիցեն, որպէս զի մարթի իցէ զնոցա պտուղն, որպէս ի տունկսն մրգաբերս, տեսանել՝ չէ պարտ մերժել. սակայն զհնութիւնն արժան է պահել յիւրում կայի։ Զանազի զօրութիւն կանխութեանն եւ ընդելութեան կարի մեծագոյն է։ Եւ վասն նորին իսկ երիւարին՝ զորմէ այժմ յիշեցաք, եթէ չիցէ այլ ինչ արդել, չեք ոք որ ոչ այնու ընդ որ սովորեալն է, առաւել յօժարութեամբ պաշտիցի, քան նովաւ՝ որ թերավարժն եւ տրմուղ իցէ. եւ ոչ միայն յայսմ՝ որ շնչաւորն է, այլ եւ յանշունչսն եւս բաղում զօրութիւն սովորութիւնն ունի. զի եւ ի լեռնային եւ յանտառախիտ վայրս, յորս երկայնաձիգ ժամանակս դադարեալ իցեմք, ուրախ լինիմք։

Սակայն կարի իսկ մեծ է ի բարեկամութեանն՝ աւագին հաւասար կրսերոյն լինել։ Զանազի բաղում անգամ մեծամեծ առաւելութիւնք յուրուք վերայ գտանին, որպիսի ոք Սկիպիոնն, զի այսպէս ասացից, ի մեր ժողովն էր։ Ոչ քան զՓիղոս եւ զՈւպիղիոս եւ կամ զՄումիոս եւ քան զիսոնարհագոյն եւ զապաժամն բարեկամ առաւել զանձն համարէր։ Կա՛ եւ զԿ. Մաքսիմոս զիւր եղբայր, զայր ազնիւ, որ չէր ինչ իւիք հաւասար նմին, այլ քանզի երէց էր տիրոջն, իբրեւ զաւագ պաշտէր, եւ կամէր թէ իւրքն ամենայն աւագագոյնք քան զինքն լինիցին։

Որում պարտ եւ պատշաճ է ամենեցուն նմանողս իսկ լինել եւ զնոցն առնել. զի եթէ զառաւելութիւն

առաքինութեան եւ զհանճարոյ եւ զբախտի ունիցի ոք, եւ զնոսն եւս նոցին բաժանակիցս արասցէ եւ մերձաւորացն եւս հաղորդեսցէ. զի թէ անարդք եւ անշնաւորք նոցա ծնանելիքն իցեն եւ կամ եթէ ազգատոհմին նոցա տկար իցէ կամ թափուր ի ստացուածոց, զսոցա արարան յաւելուցուն, եւ զնոսա ի փառաւորութիւնս եւ յաւադութիւն հասուցանիցեն. որպէս յառասպելսն եւ ի գուսանական խաղսն կայ, թէ որ երբեմն վասն անտեղեակ իւրեանց ցեղին եւ ազգատոհմին լինելոյ, ի ստրկութեան կացին, իբրեւ յայտ եղեն եթէ կամ դիւցազունք եւ կամ արքայորդիք իցեն, եւ յայնժամ եւս առ հովիւսն՝ զորս բազում ամն առ հարս ունէին, պահեցին զընդելական խնամսն [16]. ոչչափ եւս առաւել պարտ եւ պատշաճ իցէ առ ճշմարիտ եւ առ ստոյգ հարսն առնել։ Զանզի շահ մեծաշահ հանճարոյ եւ առաքինութեանց եւ ամենայն առաւելութեանց յայնժամ մանաւանդ կթիցի, յորժամ եւ ընկերն եւս բազորդ եւ բաժանորդ նոցին լինիցի։

Ի

Այլ որպէս նոցա՝ որ ի բարեկամութեանն եւ յազգականութեան աւագադոյնք իցեն, հարկ է ընդ խոնարհագոյնսն զուգական լինել, նոյնպէս եւ սոցա չէ արժան տրամել, յորժամ զբարեկամն կամ հանճարով, կամ արարովք եւ կամ պատուովք քան զանձինս վերագոյն տեսանիցեն։ Յորոց բազումք կամ ցանդ տրանջեն եւ քրթմնջեն, եւ կամ յանդիմանութեամբ յերեսս հարկանիցեն, մանաւանդ յայնժամ, յորժամ համարիցին թէ ունիցին ինչ՝ զորմէ կարիցեն ասել թէ վասն արբանեկութեան եւ վասն բարեկամութեան, իւրեանց վաստակովքն արարին նոցա։ Արդարեւ արժանի դարձեալ նայ են, որ ցանդ զիւրեանց արբանեկութիւնն յիշեցուցանիցեն. քանզի ի դէպ է զի նա՝ որում արարաւն, եւ ոչ որ արարն զերախտիսն, յուշ ածիցէ։

Արդ որպէս աւագացն հարկ ի վերայ կայ խոնարհել եւ զնչանել ի բարեկամութեան, նոյնպէս եւ կրսերացն սակաւիկ մի ինչ վերացեալ բարձրանալ։ Զանզի

ոմանք տաղտուկ զբարեկամութիւնն գործեն, այնու զի կարծեն իմն եթէ խոտեալ անարգին. որ այնմ միայն դիպիցի՝ որ արժանի արհամարհանաց զանձն հաշուիցի։ Զ՚սոսա ոչ միայն բանիւք, այլ եւ արդեամբք իսկ պարտ եւ պատշաճ է յայսպիսի կարծեաց զերծուցանել։

Նախ՝ այնչափ ինչ արբանեկութիւն իւրաքանչիւր ումեք արժան է մատուցանել, որչափ ձեռնհասն իցես։ Երկրորդ անդամ, որչափ նա՝ զոր սիրեսն, որում եւ օգնականն լինիս, տանել մարթայցէ։ Վասնզի չես ատակ, թէպէտ եւ կարի ոք հոյակապ իցես, զամենայն բարեկամս քո ի մեծութիւնս եւ ի փառաւորութիւնս հասուցանել. որպէս եւ Սկիպիոն, թէպէտ եւ կարաց զՊ. Ռուտիղեոս ի բարձ բդեշխութեան մատուցանել, չեղեւ ձեռնհաս զՊ՚ուկիոս զնորին եղբայր յայն պատիւ ամբառնալ։ Այլ եթէ կարող եւս իցես առնել ինչ ումեք, սակայն պարտ է ուշ ունել թէ զինչ ինչ նա կարիցէ տանել։ Յայնժամ պարտ եւ պատշաճ է զբարեկամութեանցն դատաստան առնել, յորժամ հասակքն զարգանայցեն եւ միտքն հաստատեալ պնդիցին։ Նա եւ ոչ հարկ ինչ ի վերայ կայ նոցա՝ որ ի տիս մանկութեան որսոց եւ դնդաց պարապէին, զայնոսիկ՝ զորս վասն ճարտար յիրսս այսոսիկ լինելոյ սիրէին, ի համար իւրեանց կարեւոր բարեկամացն խառնել։ Վասնզի այսպիսի ինչ խնամս եւ դայեակքն եւ դաստիարակք վասն կանխութեան իրաւանց պահանջիցեն, զորս չէ պարտ անտես առնել, այլ այլով իմն օրինակաւ պաշտել։ Այլ թէ ոչ, չէ մարթ բարեկամութեանն կալ ճնալ հաստատուն։ Վասնզի անմման բարուցն՝ յօժարութիւնք անմմանք են, որոց անմմանութիւն քակէ զբարեկամութեանն միաբանութիւն. եւ ոչ այլ ինչ պատճառք իցեն, որոց վասն լաւք յոռեացն եւ յոռիք լաւաց բարեկամ լինել չկարիցեն, այլ սոյն այս միայն զի ընդ նոցա բարն եւ ընդ յօժարութիւն բաղում խորոց եւ անջրպետութիւն ի միջի կայ։

Կարի իսկ յիրաւի մարթ է զայս ինչ օրէնս կարգել վասն բարեկամութեանն, զի մի անչափ խնամքն՝ որ բաղում անդամ եւ յաճախագոյնս լինին, խափանիչ մեծաշահ օգտութեանց բարեկամացն լինիցին։ Վասնզի եւ ոչ, զի յառաջագոյն դարձայց, Նէոպտողէմ [17] զՏրովա-

ցւոց քաղաքն կարէր առնուլ, եթէ Ղ.ուկոմեդեայ՝ առ որում վարժեալն եւ հրահանգեալ էր, կամէր անսալ, որ բաղում արտասուօք զնա կամէր արգելուլ[18]։ Եւ բաղում անգամ վասն մեծամեծ ինչ իրաց արժան է ի բարեկամէն ի բաց դնալ. զոր եթէ անտես առնել ոք կամիցի, այնու զի անձուկ բարեկամին ոչ այնպէս դիւրաթողացուցանէ, այնպիսին ի բնէ իսկ տկար է եւ մեղկ, եւ վասն այնորիկ իսկ չէ պատշաճ ի բարեկամութիւն։ Եւ յամենայնի պարտ է եւ զայն զոր ի բարեկամէն խնդրիցես, եւ զոր կամիցիսն թէ նա ի քէն խնդրիցէ, ածել զմտաւ։

ԻԸ

Երբեմն աղէտք անհնարինք ի վերայ հասեալ մեր բուռն լինին մեզ զբարեկամութիւնն ի բաց թողուլ. (քանզի յիմաստնոցն ընտանութենէ ի հասարակաց բարեկամութիւն զբանս դարձուցանեմ)։ Զարիք բարեկամացն բաղում անգամ եւ ի նոսին եւ յայլն եւս երեւին, բայց սակայն ծանեալք նոցին ի բարեկամն անդր ընթանան։ Ոմին իրի իսկ զայսպիսի բարեկամութիւնս պարտ եւ պատշաճ է լուծանել եւ դուն ուրեք զնոսին ի կիր արկանել. բայց սակայն, որպէս Պատոն ասէր, ոչ վաղվաղակի եւ արագ արագ արժան իցէ խզել եւ ի բաց ընկենուլ, այլ որպէս զհանդերձն ոք քակիցէ, այնպէս մեղմով իմն եւ առ սակաւ սակաւ լուծանել զբարեկամութիւնն, եթէ ոչ անհնարին ինչ ապիրատութիւն դիպեալ իցէ, որպէս զի չիցէ ի դէպ եւ վայելուչ, մանաւանդ թէ եւ ոչ հնարաւոր ինչ չթողուլ զայն վաղվաղակի։

Իսկ եթէ բարք եւ յօժարութիւն բարեկամացն փոփոխեալ ինչ իցեն, որպէս բաղում անգամ եւ յաճախադոյնս դիպիցի, եւ կամ յընկերհաշտութեան իրս բաժին եւ չմիաբանութիւն կայցէ, (քանզի որպէս եւ ասացին իսկ, ոչ զիմաստնոցն ինչ, այլ զհասարակաց բարեկամութենէ խօսիցիմ,) յայնժամ բաղում զգուշութեան պէտք են, զի մի յորժամ բարեկամութիւնն լուծանիցի, յանհնարին թշնամութիւն դառնայցէ։ Ռան-

զի չէք ինչ քան զայն ամօթոյ եւ ծանակութեան, յորժամ ընդ նմա՝ ընդ որում բաղում ընդելական սիրով կեցեալ իցես, առնիցես մարտ պատերազմի։ Ի բարեկամութենէ Պու. Պոմպէի վասն իմ մեկնեցաւ Սկիպիոն, որպէս դուք իսկ ինքնին գիտէք. այլ վասն չմիաբանութեանն՝ որ յընկերհաշտութեանն էր, եւ ի Պետեղեայ եւս՝ ի մերմէ ընկերէն հեռանայր։ Օրկոսին եւս բաղում զգօնութեամբ գործեաց, ճոխութեամբն եւ ոչ սաստիկ ինչ գառնութեամբ ոգւոյ։

Վասն որոյ պարտ եւ պատշաճ է նախ փոյթ յանձին ունել, զի մի չմիաբանութիւն ինչ ի բարեկամացն միջև լինիցի. եւ եթէ սոյնպիսի ինչ դիպիցի, շնչեալ միայն բարեկամութիւն, եւ ոչ եթէ բնաւին ջնջեալ թուիցի։ Եւ այնմ եւս արժան է ուշ ունել, զի մի յանհնարին թշնամութիւնս բարեկամութիւնք փոխեսցին, յորոց կռիւք եւ անէծք եւ թշնամանք ծնանիցին։ Եթէ թեթեւագոյն ինչ թշնամանքն իցեն, հարկ է այնմ տանել, վասն մեծարանաց առաջին բարեկամութեանն. որպէս զի նա՝ որ զթշնամանսն ածէ, եւ ոչ որ զայն կրիցէն, պարտաւոր գտանիցի։ Ամենայն չարեացս այսոցիկ եւ տառապանաց այս միայն զգուշութիւն է եւ սոյն դարման, մի վաղվաղակի եւ խառն ի խուռն զոք սիրել, եւ մի զչարժանաւորն սիրել։

Այլ արժանաւորք բարեկամութեան նոքա են՝ որ զպատճառսն՝ որ վասն սիրիցինն, բովանդակեալ ունիցին։ Արդարեւ այսպիսի ինչ սէր դուն ուրեք գտանիցի։ Զի ամենայն ինչ որ երեւելին եւ պայծառագոյնէ, դուն եւ անօսր եւս իցէ. եւ չէք ինչ դժուարին քան զգտանել այնպիսի ինչ՝ որ կատարեալ ամենեւին յիւրում աղգի իցէ։ Սակայն բաղումք եւ ի մարդկեղէն իրս զայն միայն լաւ համարին, որ շահաւէտն եւ արդիւնաշատ իցէ. եւ ի բարեկամացն՝ զնոսին առաւել սիրեն, որպէս ընդ անասունսն առնեն, յորոց յուսացեալ ակն ունին եթէ բաղում օգտութիւնս գտանիցեն։ Եւ այնպէս չունին զայն գեղեցիկ եւ զընտաբոյս բարեկամութիւն՝ զոր վասն նորին լաւութեանն արժան է խնդրել. եւ ոչ յիւրեանց անձանց կարեն առնուլ ի միտ, թէ քանիօն եւ որպիսի զօրութիւն այնր բարեկամութեան իցէ։

Քանզի ոչ վասն այնորիկ ինչ իւրաքանչիւր ոք զիւր անձնն սիրէ, զի փոխարէնս յանձնէ իւրմէ վասն իւրոյ սիրոյն պահանջիցէ, այլ զի ի բնէ իսկ իւրաքանչիւր ոք իւրում անձինն սիրելի է։ Եթէ ոչ եւ բարեկամն եւս սոյնպիսի ինչ սիրով սիրիցի, չգտանի ուրեք բարեկամ ճշմարիտ։ Օ՛հ է իսկ նա իբրեւ երկրորդ ոք նոյն։ Եւ եթէ եւ յանասունս եւս սոյնպիսի սէր երեւիցի, որպէս ի թռչունսն եւ ի զեռուն զօղակս, ի մարդընդել եւ ի վայրենի գազանս, որ նախ զանձինս սիրեն, քանզի ամենայն շնչաւորք այսպիսի բարս ընդաբոյսս բարոյածինս ունին. երկրորդ անգամ զի խնդրեն եւ ցանկան յարել ի մի յիւրեանց ազգէն եւ ի նմանուոյ, զոր եւ բաղում յօժարութեամբ առնեն, նմանեալք ինքն սիրոյ մարդկան. որչափ եւս առաւել ի դէպ եւ պատշաճ իցէ զի եւ մարդիկ այսպիսի ինչ բարս ունիցին, որ անձամբ զանձինս սիրեն եւ խնդրեն եւս զայլ ոք՝ ընդ որում այնպէս զօդեալք խառնիցին, որպէս զի յերկուցն մի ինչ յօրինեալ կազմիցի։

ԻՐ

Այլ բաղումք եւս ինքն անպատեհս, չասացից անամոթագոյնս, այնպիսի բարեկամս ցանկան ունել, որպիսիք ոք ինքեանք չկարիցեն լինել. զոր բարեկամացն չտայցեն ինչ, զայն ի նոցանէ առնուլ ցանկան. այլ պարտ եւ պատշաճ է զի նախ ինքն լաւ եւ առաքինի լինիցի, եւ յայնժամ ապա իւրոց նմանեացն ելանիցէ ի խնդիր։ Յայսպիսեաց միջի արդի ճառեալ պնդութիւն բարեկամութեան մարթի հաստատել. յորժամ բարեսէր մտօք գիրկընդխառն ընդ միմեանս մարդիկն լինիցին, եւ նախ ցանկութեանցն՝ որոց այլք ի հարկի կան, գեր ի վերոյ լինիցին. երկրորդ անգամ՝ յիրաւունս եւ յարդարութեան վայելիցեն, եւ զամենայն ինչ վասն միմեանց յանձն առնուցուն, եւ զվայելուչսն եւ զուղիղս եւ եթէ յիրերաց խնդրիցեն, եւ ոչ միայն պաշտիցեն եւ սիրիցեն զմիմեանս, այլ եւ բաղում պատկառանօք մեծարիցեն։ Քանզի զբաղմապայծառ զարդ վայելչութեան բարեկամութեանն բառնայ, որ զպատկառանս ի նմանէ ի բաց

բառնայցէ։ Այսն որոյ կարի փեսսակար նոցա մոլորութիւնն է, որ կարծիցեն թէ համարձակ իցէ նոցա ի բարեկամութեան զամենայն չարիս եւ զանօրէնութիւնս անխիղճ գործել։ Ընդսին ի բնութենէ շնորհեալ է բարեկամութիւն օգնական եւ զօրաւիդն առաքինութեան, եւ ոչ եթէ ընկեր եւ զոլոզակից չարութեան. զի որովհետեւ չէ կարող առաքինութիւն միայն առանձինն, այնոցիկ՝ որ բարձրագոյնքն եւ մեծամեծք իցեն՝ հասանել, միացեալ եւ միաբանեալ ընդ այլում՝ հասանիցէ. եւ եթէ կայցէ ինչ այսպիսի միաբանութիւն յոմանց միջի, եւ կամ լեալ երբեք իցէ, եւ կամ թէ լինիցի, կարի աղնուագոյն եւ երանելի եւ քան զամենայն ինչ օգտակարագոյն մարդկեղէն բնութեան զայն համարելի է։

Սոյն այս միաբանութիւն է՝ որ զամենայն ինչ բովանդակեալ ունիցի, զոր մարդիկ արժանի ցանկանալոյ հաշուիցին, զվայելչութենէ ասեմ եւ զփառաց, եւ զոգւոցն հանդարտութենէ եւ զքաղցրութենէ. զի յորժամ սոքա մօտ իցեն, երանելի են կեանք, եւ առանց սոցա չկարեն լինել այնպիսիք։ Եւ քանզի այն կարի մեծ եւ քան զամենայն ինչ աղնուագոյն է, եթէ հասանել այնմ կամիցիմք, պարտ է առաքինութեանցն պատկառ կալ. զի առանց այնր ոչ զբարեկամութիւնն, եւ ոչ այլ ինչ՝ որում ցանկանայցեմք, կարեմք ստանալ։ Իսկ եթէ զառաքինութեամբ ոք անփոյթ արարեալ անցանիցէ, եւ համարիցի թէ ունիցի բարեկամս, յայնժամ ի միտ առեալ ծանիցէ, թէ վրիպեալ է, յորժամ անհնարին ինչ դիպոք բռնադատիցի զփորձ առնուլ։

Յայն սակս (քանզի յաճախագոյնս պարտ է երկրորդել) ի դէպ եւ պատշաճ է նախ քաջ դատել եւ ապա սիրել, եւ ոչ յետ սիրելոյն դատաստան առնել։ Այլ որպէս ի բաղում իրս անհոգութեամբ կրեմք պատիժս, նոյնպէս առաւել եւս յընտրելն զբարեկամս եւ ի մեծարել։ Քանզի թեւր իմն եւ խոտրնակ խորհրդովք վարիմք, եւ ընդունայնաջան լինիմք. զոր արդեւր մեղ հին առակն։ Զի շաղեալք պատեալք աստի եւ անտի բազմաժամանակեայ ընտանութեամբ կամ երախտեաք, յորժամ դժկամակութիւն ինչ հասանիցէ մեղ կրել, անդէն վաղվաղակի զբարեկամութիւնն լուծանեմք։

ԻԳ

Դամին իրի որչափ մեծ եւ կարեւոր իրքն իցեն, նոյնչափ եպերելի նոցին անհոգութիւն է։ Վասնզի յիրս մարդկեղէնս մի միայն է բարեկամութիւն, զորմէ ամենեքին վկայեն եթէ բազում պիտանութիւն եւ օգուտս ունի։ Բազումք զառաքինութիւն դարձվեն եւ ցոյցս իմն եւ պարծանս համարին. եւ կէսք զմեծութիւն անդոնեն, որոց՝ քանզի սակաւուքն շատանան, լոկ եւ անհանդերձ կերակուրք եւ դոյզն սպասք բաւական են։ Այս եւ զպատիւսն եւս՝ որոց ոմանք անհնարին տենջանոք վառեալ ցանկանան, բազումք այնպէս իմն խոտեն եւ անարգեն, զի քան զամենայն ինչ ընդունայն եւ չնչեղնագոյն զայն համարին. սոյնդունակ եւ զայլ եւս ազգի ազգի իրս՝ որ ոմանց սքանչելի եւ զարմանալի թուիցին, բազումք են որ առ ոչինչ դրեն։ Բայց սակայն զբարեկամութենէ ամենեքին իսկ զնոյն ինչ կարծիս ի մտի ունին. եւ նոքա որ միջամուխք յընկերհաշտութիւնն իցեն, եւ նոքին որ ազգի ազգի տեղեկութեանց եւ հրահանգաց պարապիցեն. նաեւ նոքին՝ որոց զերծեալ ի բազմաթախանձ զբօսանաց՝ զնուրեանց իրս վճարիցեն. դարձեալ եւ նոքա եւս՝ որ անձնատուրք ի փափկութիւնս իցեն, համարին իմն եթէ չիցեն ինչ կեանք առանց բարեկամութեան, թէ միայն կամիցին աղատութեամբ կեանս կեալ։ Վասնզի չգիտեմ զնարդ սպրդեալ մտանէ բարեկամութիւն ի վարս ամենայն մարդկան, եւ շառնու յանձն թէ չափ ինչ հասակաց անմասն ի նմանէ դտանիցի։

Թէպէտ եւ յայնպիսի ինչ դաժանութիւն եւ յանդգնութիւն հասեալ իցէ ոք՝ զի ի մարդկանէ փախչիցի եւ զնոսին խոտիցէ, որպէս զՑիմոնէ [19] ումեմնէ ասեն՝ թէ այսպիսի ոք լեալ իցէ յԱթենացւոց քաղաքի, բայց սակայն չէ նմա հնար չինդրել զոք, որում զժանկաբեր թոյնս իւրոց դաժանութեանն ի բաց թափիցէ։ Ամլ յայնժամ աւելագոյն կարիցեմք խելամուտ այսմ լինել, եթէ զմի ոք ի մէնջ՝ ի բազմամբոխ բազմութենէ անտի մարդկան դիքն ի բաց բառնայցեն, եւ եղեալ յառանձինն ինչ վայրի, շնորհիցեն նմա

անդէն զլեութիւն եւ զյաճախութիւն ամենայնի՝ որոց մարդիկն ցանկանան, բայց միայն չտացեն թոյլ յիւրոց նմանեացն զոք տեսանել։ Ո՞ զոք այնպէս խիստ եւ երկաթի իցէ, որ կարիցէ այնմ կենաց ժոյժ ունել. ոչ ապաքէն զվայելչութիւն ամենայն փափկութեանց հանցէ ի նմանէ միայնութիւնն։

Արդ ճշմարիտ է այն՝ զոր Արքիտ Տարենտացի[20], որպէս ինձն թուի, սովոր էր ասել, զոր եւ մեր ծերքն յիշատակէին յայլոց ծերոց ուսեալք։ Եթէ զոք վերացեալ բարձրացեալ ի բարձրաբերձ բարձունս երկնից, պշուցեալ նայէր ընդ բնութիւնս աշխարհի եւ զմեծապայծառ վայելչութիւն աստեղացն նշմարէր, թերեւս չլինէին ինչ նմա քաղցր եւ հեշտական ամենայն զարմանալիքն. իսկ եթէ էր զոք ի միջի՝ որում զայն պատմէր, կարի քաղցրադոյն լինէր։ Այսպէս բնութիւնն չախորժէ զմիայնութիւն, եւ ցանգ իբրեւ ի նեցուկ ինչ առ այլ զոք յենու, որ ի կարի մտերիմ բարեկամն կարի հեշտական է։

ԻԳ

Այլ թէպէտ եւ այնչափ նշանօք յայտ առնէ բնութիւն զոր կամիցին եւ խնդրիցէ եւ ցանկանայցէ, սակայն չգիտեմ զիարդ խլանամք եւ զլսելիսն խնուցումք, եւ յորժամ ի նմանէն խրատիցիմք՝ չլսեմք յօժարութեամբ։ Զանգլ բաղմապատիկ եւ բիւրազգի է բարեկամութեանն պիտանութիւն, եւ բազում պատճառք կասկածանաց եւ դառնութեան ընծայանան, յորոց փախչել եւ զնոսին ի բաց բառնալ եւ նոցին տանել գործ իմաստութեան է։ Բայց սակայն պարտ եւ պատշաճ է զայն դառնութիւն բառնալ ի միջոյ, զի ճշմարտութիւն եւ հաւատարմութիւն կայցեն մնայցեն ի բարեկամութեանն։ Զանգլ բազում անդամ հարկ ի վերայ կայ խրատել զբարեկամն եւ կշտամբել. եւ նմա արժան է առնուլ յանձն բարեկամութեամբ, յորժամ բարեսէր մտօք լինիցի։ Այլ չգիտեմ զիարդ ճշմարիտ իցէ այն՝ զոր ընտանի բարեկամն իմ՝ ի խաղուն անդ Անդրիացւոյն[21] ասաց.

ԱՐԲԱՆԵԿՈՒԹԻՒՆ՝ ԲԱՐԵԿԱՄՍ ԵՒ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԱՏԵԼՈՒԹԻՒՆՍ ԾՆԱՆԻ։

Ծանրատաղտուկ եւ դժնդակ է ճշմարտութիւն՝ եթէ ատելութիւն ի նմանէ ծնանիցի, որ թոյն դառնաթոյն է բարեկամութեան. այլ մեծարանք առաւել եւս դժնդակագոյնք են՝ որ յանցանացն ներիցեն, եւ տացեն թոյլ բարեկամացն դահավէժ դարահոս լինել։ Այլ քան զամենայն յանցանս մեծագոյն նորա յանցանքն են՝ որ զճշմարտութիւնն անդոսնիցէ, եւ մեծարանօք ի չար անդր դէզրիցի։ Եւ արդ պարտ եւ պատշաճ է բաղում փոյթ յանձին ունել, նախ զի մի ծանր եւ տաղտկալի խրատքն լինիցին. երկրորդ անդամ՝ զի յանդիմանութիւնքն առանց թշնամանաց իցեն. իսկ ի մեծարանսն (քանզի Տերենտեայ բանիւքն յօժարագոյն պաշտիմք) հեղ եւ համբոյր բարք մօտ կայցեն, եւ սուտակասպասութիւն՝ որ օդնական եւ ձեռնտու է համօրէն չարեաց, ի բացեայ եւ մեկուսի. զի այն՝ ոչ բարեկամի միայն, այլ եւ ոչ աղատի ումեք արժանաւոր եւ վայելուչ է։ Քանզի այլազգ ընդ բռնաւորի եւ այլադունակ ընդ բարեկամի կեանս վարեմք։

Բայց որոց լսելիքն փակեալ ճշմարտութեանն իցեն, եւ չկարիցեն ի բարեկամէն զճշմարիտն լսել, պարտ է զնոցա փրկութենէն հատանել զյոյս։ Քանզի ի մէջ յաճախագոյն բանից Պատոնի եւ այս եւս կարդեալ կայ թէ թշնամիք անաղորոյնք, քան զայնս ի բարեկամաց որ քաղցրագոյնքն երեւիցին, աւելագոյն երախտիս գործեն. զի նոքա ցանդ զճշմարիտն ասեն, իսկ սոքա՝ եւ ոչ ուրեք։ Եւ եւս իմն անպատեհագոյն այն է, զի որ խրատիցինն՝ ընդ այն որ տաղտուկն իցէ, չտաղտկանան, եւ որ չիցէն տաղտկալի, ընդ այն կարի տաղտկանան։ Զնեղին ինչ եւ չտառապին վասն յանցանացն զոր յանցանեն, այլ յորժամ կշտամբիցին, վաղվաղակի ըմբոստանան եւ դժկամակ եւս լինիցին. որոց պարտ եւ պատշաճ էր ընդ յանցանսն տրտմել եւ տխրել, եւ ընդ յանդիմանութիւնսն ուրախ լինել։

ԻԵ

Եւ արդ որպէս ճշմարիտ բարեկամաց է զմիմեանս խրատել, եւ միումն համարձակութեամբ եւ առանց ինչ խիստ եւ դառն բանից զայն առնել, եւ միւսումն մտադիւրութեամբ ընդունել, եւ ոչ դիմադարձ ինչ եւ բանընդդէմ լինելով, սոյնդունակ պարտ եւ պատշաճ է համարել այնպէս, թէ ի բարեկամութեան չէցէ ինչ ախտ ժանտագոյն քան զսուտակասպասութիւն եւ զփաղաքշանս եւ զողբանս. թէպէտ եւ բեւր եւ ազգի ազգի անուամբ պարտ էր յայտ առնել զայս բիծ թեթեւամիտ եւ խաբեբայ մարդկան, որ զամենայն ինչ ըստ կամաց եւ ոչ ըստ ճշմարտութեան խօսիցին։ Այլ որպէս ամենայն իրաց կեղծիք կարի վատթարագոյն է, քանզի կամակորէ իմն զճշմարտութիւնն եւ չտայ թոյլ այնմ խելամուտ լինել, սոյնպէս եւ ընդ բարեկամութեանն սաստիկ կռուի. զի ջնջէ իմն եւ ի բաց կորուսանէ զճշմարտութիւն, առանց որոյ անուն բարեկամութեանն չունի ինչ զօրութիւն։ Զի եթէ բարեկամութեանն զօրութիւն յայն հաստատեալ իցէ, զի ի բազում ոգւոց մի ոգի եւեթ կազմիցի, զնարդ մարթ իցէ այնմ լինել, եթէ եւ ոչ ի միումն ցանգ եւ միշտ մի ոգի եւեթ գտանիցի, այլ պէսպէս եւ փոփոխական, մանաւանդ թէ եւ բազմապատիկ իսկ։

Զանզի զի՞նչ ինչ յեղյեղուկ եւ խոտորնակ քան զոգի այնր կայցէ, որ ոչ ըստ մտաց միայն այլ եւ ըստ դիմաց եւ ըստ ակնարկելոյ այլոց շրջէրջեցի։

ՈՒՐԱՆԱՑՑԻ ՈՔ, ՈՒՐԱՆԱՄ. ԱՍԻՑԻ ԱՑՈ, ԱՍԵՄ ԵՒ ԵՍ. ՔԱՆԶԻ ԶԱՑՍ ԻՆՁ ԵԴԻ Ի ՄՏԻ ԻՄՈՒՄ ԱՄԵՆԱՑՆԻ ՈՂՈՔԱՆՕՔ ՀԱՒԱՆԵԼ.

որպէս նոյն Տերենտիոս ասաց, այլ առեալ զերեսս Գնաթոնի։ Զայսպիսի բարեկամութիւն ի կիր արկանել ամենեւին թեթեւութեան է։ Իսկ եթէ բաղումք Գնաթոնի նմանագոյնք իցեն, ասիճանօքն եւ բախտիւ եւ համբաւով բարձրագոյնք, այնպիսեացն սուտակասպասութիւն կարի դժնդակագոյն է, այնու զի եւ ճոխութիւն եւս յընդունայնութիւնն յաւելուն։ Բայց սակայն մարթ

իսկ է այնպէս զսուտակասպաս բարեկամն ջանիւք եւ հոգաբարձութեամբ ի ճշմարտէն ընտրել, որպէս զայլ ամենայն իրս պաճուճեալս ընտրիցեմք։ Եւ տխմարաց եւս եւ տգիտաց կարի դիւրին է ընտրել եւ կալ ի վերայ թէ որչափ ինչ ընդհատ իցէ դռեհիկն, այսինքն թեթեւամիտն եւ սուտակասպաս, ի հաստատանոյն եւ ի հաւատարմէն, եւ յայնմանէ՝ որ զճշմարիտն խօսիցի։ Որպիսի բանս ողոքս բարբառէր սակաւիկ մի յառաջագոյն Կ. Պապիրիոս բդեշխ ի լսելիս ժողովրդեանն, յորժամ կամէրն օրէնս դնել վասն զռամկապետութիւնն միւսանգամ հաստատելոյ. հաւանեցուցաք զժողովուրդն չլինել ձեռնամուխ յայնպիսի ինչ։ Այլ չասացից ինչ զանձնէ, իսկ զԱկիպիոնեայ խօսեցայց կամակարագոյնս. որչափ ինչ նորա ցաճուճիւնն էր, որպիսի շքեղութիւն ի բանսն, որպէս զի զօրաւար ազգին Հռոմոց մանաւանդ եւ ոչ ընկեր եւ քաղաքացի ասէր ոք։ Այլ դուք իսկ անդէն մնա էիք, եւ ճառքն առ ձեռս կան։ Այսպէս օրէնք ժողովրդեան՝ ժողովրդեան վճռովքն մերժեցան։ Այլ դարձայց եւ առ իս. յիշէք իսկ եթէ ի բդեշխութեան Կ. Աքսիմեայ եղբօր Սկիպիոնի եւ Զ. Անկինեայ, որչափ ինչ հաճոյ ռամկին լինէին օրէնք Կ. Զիկինեայ Կրասեայ, զոր վասն քրմութեան կարգէր. քանզի ընտրութիւն ընկերաց քրմացն յիշխանութիւն ժողովրդեանն ապաստան լինէր։ Այն այս այր նախ սկիզբն առնէր դառնալոյ ի ժողովուրդն կոյս յորժամ հրապարակախօսն լինէր։ Բայց սակայն զնորա հաճոյական բանսն՝ կրօնք դիցն անմահից դիւրեաւ իմն յաղթէին մերով պաշտպանութեամբ։ Եւ այն յիմարմ հազարապետութեան գործեցաւ, հինգամեայ ժամանակաւք յառաջագոյն քան զժամանակս իմոյ բդեշխութեան։ Ոմին իրի իսկ՝ առաւել արդեամբք քան իմով ինչ ճոխութեամբ գտին իրքն պաշտպանութիւն։

Ի.Օ.

Եթէ ի տեսիլս թատերց, այս ինքն ի ժողովս ժողովրդոց, ուր բազում տեղիք կցկցեալք եւ սուուերականք են, եւ ճշմարտութիւն եւս զիւր զօրութիւն ունիցի, յորժամ յայտնիցին եւ մերկիցի, զի՞նչ ինչ ի բարեկամութեանն արժան իցէ լինել, որ ամենեւին իսկ եւ բնաւին ի կշիռս ճշմարտութեանն կշռի. յորում, որպէս ասեն, եթէ ոչ բաց զսիրտն դտանիցես, եւ զքո եւս ցուցանիցես, չդտանիցի ինչ հաւատարիմ եւ ոչ ստոյգ ինչ եւ հաստատուն. չկարիցես սիրել զոք եւ ոչ սիրելի ումեք լինել. քանզի չես ինչ տեղեակ թէ որչափ ինչ ճշմարտութեամբ այն լինիցի։ Սուտակասպասութիւնն թէպէտ եւ փնասակար իցէ, չկարէ մեղանչել ումեք բայց այնմ՝ որ զայն ընդունիցի, եւ նովին ուրախ լինիցի. որով յայտ է եթէ նա միայն մտադիւրագոյն լսիցէ մարդահաճոյիցն եւ սուտակասպասաց՝ որ զիւր անձնն սիրիցէ, եւ անձամբ զանձն կարի լիմն գրգռիցէ եւ գգուիցէ։

Արդարեւ սիրէ զանձն առաքինութիւն, քանզի կարի քաջ զանձն ճանաչէ, եւ գիտէ հաւատաւ թէ որչափ ինչ սիրելի իցէ։ Բայց ես ոչ եթէ զառաքինութենէ այժմ խօսիցիմ, այլ զկարծեաց առաքինութեանն, քանզի բազումք ոչ այնչափ առաքինաւորք ցանկան լինել, որչափ այնպիսիք երեւել։ Օ՞այսպիսիսն սուտակասպասութիւն ուրախս առնէ. որոց եթէ մատուցանիցին բանք ինչ պաճուճեալք, զնոսի ճառսն զայնոսիկ համարին վկայութիւն անձանցն գովութեան։ Այս չէ ինչ այն բարեկամութիւն, յորժամ մին չկամիցի զճշմարիտն ասել, եւ մեւսն ի սել կաղմ կայցէ։ Այս եւ ոչ ի ծաղր ինչ ածէին զմեղ ի տեսիլս խաղուց փաղաքշանք սեղանաբոյծ մարդկան, եթէ չդտանէր ի նոսին զօրական անապարծ եւ անձնդով [22]։

Ո՞Ջ ԱՊԱՔԷՆ ՄԵԾ ԻՆՉ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏՈՒՑԻ ԻՆՉ ԹԱՑԻՍ։

Շատ իսկ էր տալ պատասխանի, թէ արդարեւ շնորհակալութիւն մեծ մատուցէ, այլ նա անբաւս եւ անչափս ասէ։ Հանապազ աճեցուցեալ ստուարացուցանէ սուտակասպասն զայն ինչ՝ զոր նա՝ զորոյ զմիտն կամիցի հաճել, կամի թէ մեծ իցէ։

Նմին իրի թէպէտ եւ այն հրապուրիչ ընդունայնութիւն առ նոսա միայն մնաց գտանիցէ որ նմին կեր արկանիցեն եւ զնոյն հրաւիրեալ կոչեցեն. բայց սակայն եւ զհաստատունսն եւս պարտ է խրատել, այնմ իմն ցանգ ուշ ունել, զի մի նենգաւոր սուտակասպասութիւն յանկարծակի ի վերայ հասեալ զնոսին ընբռնիցէ: Քանզի չէք որ չտեսանիցէ զյայտնի սուտակասպասն, բայց նա միայն որ կարի ոք թանձրամիտ իցէ: Այլ զի մի նենդաւորն այն եւ խորամանկ գաղտ սպրդեալ մտանիցէ, բաղում զգուշութեան եւ յաճախագոյն փութոյ պէտք են: Քանզի չէ ինչ դիւրին զայն ճանաչել. բաղում անգամ մինչ հակառակն կայցէ, ողոքէ. եւ է ուրեք զի այնպէս իմն ցուցանէ թէ ընդ հակառակս մտեալ եւ ի կռիւ յարուցեալ իցէ. սակայն եւ այն գործ սուտակասպասութեան է. յայն սակս վաղվաղակի տայ ձեռս եւ առնու յանձն զպարտութիւն. զի որ նորա փաղաքշանօքն խաբիցի, կարի կորովի մտօք զանձն համարիցի: Այլ զի մի այն դիպիցի՝ պարտ եւ պատշաճ է ցանգ սկել եւ հանապազ զգոյշ լինել. որպէս եւ Յովիկղերն կայ թէ

ՔԱՋ ԻՍԿ ԶԱՂ ԵՒ ԾԱՆԱԿ ԱՐԱՐԻՔ ԱՑՍՕՐ ԱՌԱՋԻ ԻՄ ԶԱՄԵՆԱՑՆ ԳՈՒՍԱՆԱԿԱՆ ԾԵՐՍ ԱՆՄԻՏՍ.

Օվ եւ յառասպելն եւս քան զամենայն կերպարանս անմոռոգոյն՝ կերպարանք ծերոց աղճատելոց եւ միամտաց է: Այլ չգիտեմ զնարդ ի բարեկամութենէ արանց կատարելոց, այս ինքն իմաստնոցն (զայնմ իմաստութենէ ասեմ, որում մարդիկ կարիցեն հասանել) ի թեթեւագոյն բարեկամութիւն ճառքս խոտորեցան: Թէ այնպէս իցէ, դարձցուք անդրէն ի մեր բանս, եւ զնոյն բովանդակեսցուք:

ԻԷ

Առաքինութիւնն, Փաննիոս եւ Մուկիոս, առաքինութիւնն ինքնին ի գլխովին բարեկամութեանց առիթ լինի, եւ զնոսին պահէ. քանզի ի նմա իսկ է միաբանութիւն ամենայն իրաց, ի նմին հաստատութիւն, ի նմին անմեղկութիւն, որ յորժամ յայտ զանձն առնիցէ, եւ զիւր մեծապայծառ լոյսն ցուցանիցէ, եւ յայլսն եւս զնոյն

հայեցեալ տեսանիցէ, երթայ մօտ ի նա եւ ընդ նմին դիրկընդխառն լինի, որով նոցա սէրն եւ բարեկամութիւն վառեալ բորբոքի. քանզի եւս երկոքին եւս ի սիրելոյ անուանին։ Իսկ սիրելն չէ այլ ինչ, բայց միայն խնամ ունել այնմ՝ զոր սիրեսն, առանց ինչ կարօտութեան եւ առանց օգտութիւնս խնդրելոյ։ Սակայն եւ օգուտն եւս ի բարեկամութենէն ծաղկեալ բղխէ, թէպէտ եւ չիցես պնդեալ զնորին զհետ։ Սոյնպիսի ինչ դթով մեք ի մեջտեղ պատանեկութեան զհինգերեայ ծերսն զայնոսիկ զՊ. Պաւղոս, զԿատն Երէց, զՊ. Գաղղոս, զՊ. Նաղեկա, եւ զՅի. Գրակքոս զաներ Սկիպիոնեայ, սիրեցաք։ Այլ սոյն այս առաւել յայտնագոյն ի մէջ զուգականաց, որպէս յիմ եւ ի Սկիպիոնեայ, ի Պ. Փուրիոսի եւ ի Պ. Ռուպիղեայ եւ ի Սպ. Մումմիոսի միջի երեւիցի։ Սոյնգունակ եւս մեք ծերքս պատանեացն սիրով ուրախ լինիմք. որպէս ձեր եւ Կ. Տուբերոնի սիրոմն։ Նոյնպէս եւ Կ. Հոռատիղեայ պատանւոյ, եւ Ա. Վիրգինեայ մանկան ընտանութիւն կարի զիս ուրախ առնէ։ Քանզի այս ինչ պայման է կենաց եւ բնութեան մերոյ, զի ազգի ազգի տիք հասակաց զմիմեանս յաջորդիցեն. այլ առաւել ցանկալի այն է, զի ընդ զուգականաց՝ ընդ որս զլոյսն տեսեր, եւ ի վախճան կենաց հասանիցես։

Այլ քանզի անկայականք եւ անհաստատականք են իրք մարդկոցս, պարտ եւ պատշաճ է մարդկան սէր ընդ միմեանս ունել։ Զի ի բառնալ սիրոյ եւ խնամոց, ամենայն քաղցրութիւն ի կենաց մարդկան ջնջեալ կորուսեալ է։ Թէպէտ եւ վաղ բարձաւ յինէն Սկիպիոն, սակայն կեայ, եւ ցանդ կեցէ. քանզի զնորա զառաքինութիւնն սիրեցի՝ որ շինչաւ իսկ ոչ։ Ոչ իմոց աչաց միայն առաջի կայ, որ միշտն նմա մօտ էի, այլ եւ յետնոցն եւս անուանի եւ բարենշան լինիցի։ Զգտանիցի ոք որ մեծամեծ ինչ իրս կամիցի վճարել, եւ չհամարիցի եթէ պարտ իցէ նմա զնորին յիշատակ եւ զպատկեր իւր առաջի դնել։ Արդարեւ իսկ յազգի ազգի իրս՝ զորս բախտն եւ կամ բնութիւն ինձ ետուն, չեք ինչ զոր ընդ Սկիպիոնեայ բարեկամութեանն կարիցեմ կշռեալ համեմատել։ Ի սմին վասն ընկերհաշտութեանն հաւանութիւն, ի սմին խորհուրդք զառանին իրաց. ի նմա բազում հան-

գիտաս ուրախապարս գտի: Եւ ոչ փոքրու ինչ իւիք, որ-չափ յիշեմն, դժկամակ զնա արարի. չէ իմ լուեալ ի նմանէ ինչ մի ի չախորժականացն: Մի տուն էր մեր եւ կերակուր նոյն, եւ այն հասարակաց: Ոչ միայն ի զի-նուորութեանն, այլ եւ ի պանդխտութիւնս եւ ի զբօ-սանս շինից եւ ագարակաց ցանգ ի միասին էաք:

Այլ զի՞նչ զփութոյն յուսումն եւ ի ծանօթու-թիւն ազգի ազգի իրաց ասիցեմ, յորում՝ հեռացեալ յա-չաց ամբոխին, զբնաւ ժամանակս մեր դատարկս անցու-ցաք: Եթէ յուշարար յիշատակք իրացն այնոցիկ ընդ նմին բարձեալ կորնչին, չկարէի ժոյժ ունել անձկոյ առն ընտանւոյ եւ ջերմաջերմն սիրելւոյ: Բայց սակայն չեն ինչ շնջեալ եւ կորուսեալ. մանաւանդ թէ աճեալ սնանին ցանգորդն խորհրդովք եւ յիշատակօք: Եւ եթէ զրկեալ եւս յայնցանէ գտանէի, սակայն բազում սփոփութիւն հասակ ծերութեան իմոյ ինձ մատուցանէր. քանզի չէ ինձ մարթ բազում ժամանակս սովին անձկով անձկաբեկ լինել: Իսկ որ ինչ սակաւ ժամանակեայն է, պարտի եւ հան-դուրժական եւս լինել, թէպէտ եւ մեծ եւս իցէ:

Զայս ինչ զբարեկամութենէ կարէի ասել: Այլ թելադիր ձեզ լինիմ, զի այնպիսի մեծարոյ կարծիս զա-ռաքինութենէ ունիցիք, քանզի բարեկամութեանն չէ մարթ առանց նորա լինել, որպէս զի քան զնա այլ ինչ չհամարիցիք պատուականագոյն քան զբարեկամութիւն:

ՀԱՅ. ՀՈՒՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГОС. ПУБЛ. БИБЛИОТЕКА
ՀՍՍՀ-ССР А.
ԱՄ. А. МАСИМЯНА
Ս. ՄԱՍԻՍԵԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

1R001

0024616

2013